

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav sociálních a hospodářských dějin

Bakalářská práce

**Socialistická zákonnost a československá
prokuratura v 70. letech**

Socialist legality and the Czechoslovak prosecutor's office in the 1970s

Hubert Lustig

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Mgr. Matěji Spurnému, PhD. za vedení této práce, jeho cenné rady, připomínky, směřování a trpělivost. Také bych rád poděkoval za podporu, kritiku i rady rodině a přátelům. V neposlední řadě také patří dík pracovníkům Národního archivu za jejich laskavý přístup.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Pardubicích, dne 21. 5. 2023

Hubert Lustig

Abstrakt

Předmětem práce je zkoumat chápání a funkci pojmu socialistická zákonnost v 70. letech 20. století v Československé socialistické republice. Práce se v první části zaměřuje na obecnější pohled spíše právních vědců a jejich konstrukci pojmu socialistická zákonnost a jeho dobových funkcí. Ve druhé části je prováděn výzkum Generální prokuratury ČSSR jako konkrétní instituce, která měla socialistickou zákonnost střežit, s přihlédnutím k závěrům první části a porovnání teoretické vědecké debaty a postupů konkrétního státního orgánu. U této instituce je kladen akcent také na postoj vůči aktivitám, které byly vnímány jakožto nonkonformní z hlediska tehdejšího politického systému. V kontextu postoje zastánců těchto, z hlediska režimu, nonkonformních postojů tedy půjde o přezkoumání hranic socialistické zákonnosti a v obecnější rovině o její reálné funkce, které vládnoucí garnitura sledovala její častou akcentací.

Klíčová slova: Československo, státní socialismus, normalizace, socialistická zákonnost, Generální prokuratura ČSSR

Abstract

The subject of the thesis is to examine the understanding and function of the concept of socialist legality in the 1970s in the Czechoslovak Socialist Republic. The first part of the thesis focuses on the more general view of legal scientists and their construction of the concept of socialist legality and its contemporary functions. The second part conducts research on the General Prosecutor's Office of the Czechoslovak Socialist Republic as a specific institution that was supposed to guard socialist legality, taking into account the conclusions of the first part and comparing the theoretical scientific debate and the practices of the specific state authority. For this institution, emphasis is also placed on the attitude towards activities that were perceived as non-conformist in terms of the political system of the time. In the context of the position of the supporters of these, from the point of view of the regime, non-conformist attitudes, it will therefore be a question of reviewing the limits of socialist legality and, on a more general level, its real function, which the ruling establishment pursued through its frequent accentuation.

Key words: Czechoslovakia, state socialism, normalization, socialist legality, General Prosecutor's office of the Czechoslovak Socialist Republic

Obsah

1	Úvod	8
1.1	Teoretický úvod	8
1.2	Struktura práce	11
1.3	Prameny a literatura	11
2	Stručný vývoj práva a prokuratury do počátku tzv. normalizace.....	14
3	Socialistická zákonnost v 70. letech	23
3.1	Třídnost socialistické zákonnosti.....	30
3.2	Právní vědomí	32
3.3	Zpětná reflexe socialistické zákonnosti	34
4	Generální prokuratura Československé socialistické republiky v 70. letech.....	39
4.1	Nástin fungování Generální prokuratury ČSSR v 70. letech.....	39
4.2	Strážkyně socialistické zákonnosti.....	42
4.3	Generální prokuratura ČSSR a tzv. protirepublikové trestné činy	47
4.4	Technokratický exkurz	52
4.5	Epilog.....	54
5	Závěr.....	56
6	Zdroje	60
6.1	Archivní materiály.....	60
6.2	Dobová periodika	60
6.3	Dobové publikace	60
6.4	Elektronické zdroje	60
6.5	Použitá literatura.....	61

Seznam zkratek

ČSR – Československá republika nebo Česká socialistická republika (podle kontextu)

FS – Federální shromáždění

GP ČSSR – Generální prokuratura Československé socialistické republiky

KBSE – Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

KSČ – Komunistická strana Československa

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

NV – Národní výbor

OP – Operativní porada

SSM – Socialistický svaz mládeže

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

VÚK – Výzkumný ústav kriminologický

1 Úvod

1.1 Teoretický úvod

Socialistická zákonnost jako taková byl fenomén, který byl (nejpozději od poloviny 50. let) pravidelně proklamován komunistickým establishmentem. Socialistická zákonnost měla občany chránit před svévolí a zaručovat jistou předvídatelnost života. Právo bylo komunistickými elitami chápáno jako vhodný nástroj k řízení společnosti, tudíž není divu, že stálo v podřízeném postavení vůči státu (resp. komunistické straně). Oproti buržoazní spravedlnosti, která byla podle komunistů čistě elitní záležitostí, mělo právo – a zejména socialistická zákonnost – v komunisty řízeném státě zajistit občanům spravedlivé zacházení a reálnou ochranu jejich práv. Podle mnohých historiků i jiných badatelů v tomto úkolu ale selhala. V kontrastu s terorem 50. let a i vzhledem k pozdější svévolné perzekuci se stará buržoazní zákonnost zpětně jeví jako procházka růžovým sadem. Nemůžeme ale říci, že veškeré komunistické právo lze považovat za špatné a odsouzeníhodné. To by i popíralo poměrně silnou kontinuitu, která v mnoha oblastech panovala po sametové revoluci a někde trvá i dodnes. Spíše se tedy zdá, že komunistické pojetí práva a zákonnosti prošlo poměrně bouřlivým vývojem. Ten se v tzv. budovatelském období vyznačoval silným právním aktivismem, který zákonnost sice proklamoval, ale prakticky vylučoval. Během destalinizace pak socialistická zákonnost nabrala určitého obsahu a významu, který byl ještě více rozvinut během reformního závěru let šedesátých. S nástupem normalizace se pojetí zákonnosti v něčem vrací k padesátým létům, byť rozhodně ne v plném rozsahu.

Zákonnost je v podstatě součástí práva, jeho složkou. V dnešním pojetí ve zkratce znamená přísný požadavek na dodržování platných zákonů občany, ale také státními orgány. Také právní normy se musí uskutečňovat v mezích platných zákonů. Tato dvojí regulace (státu a občana) se dá v hrubých rysech přenést i na socialistické Československo. Jak poukazuje Pavel Kolář ve své knize o myšlenkové proměně v následku destalinizace ve východním bloku, právě XX. sjezd KSSS a kritika kultu osobnosti byly pro pojetí zákonnosti klíčové.¹ Stalinské aktivistické pojetí práva totiž zákonnost jakožto požadavek na dodržování zákonů i státními institucemi sice formálně proklamovalo, ale prakticky nemohlo občanům poskytnout žádné záruky,

¹ KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha 2019, zejm. s. 66-104.

protože právo se používalo v hojné míře instrumentálně. Právě destalinizační kritika nově chápala zákonnost coby pojem v něčem i obsahově plný, který měl mimo jiné dávat občanům určité záruky. V dané době šlo hlavně o utvrzení, že teror 50. let se nebude opakovat. Toto pojetí zákonnosti, byť komunistickému establishmentu stále dost podřízené a tím pádem nevylučující instrumentální používání práva, poté zastávalo legitimizační funkci, která měla zastřešovat komunistickou právní politiku. Na konci 50. let tedy vzniká pojetí zákonnosti, jež je poté běžné i během námi zkoumané normalizační dekády a vůči předcházejícímu stalinistickému období se vymezuje.

Pokud tedy socialistická zákonnost patřila k velmi často zmiňovaným pojmům, jakou roli mu přisuzovali doboví právní vědci, kteří se na jejím utváření dosti podíleli? A jakou funkci hrála socialistická zákonnost ve společnosti? Jak se povedlo naplnit proklamovanou opravdovou spravedlnost pro všechny bez rozdílu? Právě pojetí socialistické zákonnosti během 70. let v Československu – chápání tohoto pojmu, jeho aspekty a fungování – je těžištěm této práce. Jedná se o rekonstrukci z pohledu zejména právních vědců, tedy expertů, kteří hráli příslušnou roli v pojetí práva. Analýzou tohoto pohledu můžeme rozklíčovat důležité aspekty zákonnosti a vysledovat, jakou funkci jí přisuzovali experti a, v porovnání se sekundární literaturou a prameny, jakou roli ve skutečnosti ve společnosti hrála a v čem spočívala z pohledu komunistické diktatury její důležitost.

V druhé části se tyto obecnější závěry pokusím přenést na konkrétní instituci – Generální prokuraturu Československé socialistické republiky. Ta byla vybudována jako mocenský orgán, který měl pomáhat provádět právní politiku socialistického státu. Hlavní proklamovaný úkol prokuratury spočíval v střežení socialistické zákonnosti, jakožto revolučního výdobytku pracujících. S tím se pojil dozor v různých oblastech života, ale především se jednalo o dozor v trestním řízení. Prokuratura tak vlastně fungovala jako státní orgán kontroly. Vzhledem k tomu, že práce má za cíl zkoumat dobové vnímání socialistické zákonnosti, je logické provádět výzkum právě této centrální instituce, která republikovým prokuraturám v ideových záležitostech často udávala krok.² Generální prokuratura ČSSR má tedy sloužit jako můstek do praxe

² Původně byla jediná generální prokuratura pro celou republiku. S federalizací ČSSR došlo také ke změně v organizaci prokuratury. Nově vznikly generální prokuratury obou republik a Generální prokuratura ČSSR stála nad nimi.

– od teoretizování o socialistické zákonnosti na stránkách odborných časopisů a knih přejít k jejímu pojetí u konkrétní instituce, která měla se socialistickou zákonností mnoho co do činění. Jaké jsou styčné body „vědecké diskuse“ ohledně socialistické zákonnosti a jejího pojetí Generální prokuraturou ČSSR a v čem se naopak liší? A jak na tento fenomén tato instituce nahlížela a jaké mu připisovala funkce?

Jako časové vymezení této práce jsem si vybral 70. léta 20. století, tedy první dekádu tzv. normalizace. Toto desetiletí bylo klíčové pro konsolidaci normalizačního režimu a jeho následného udržování. Právě zdánlivě klidné období sedmdesátých let je zajímavé i z toho úhlu pohledu, že je na jedné straně ohraničené reformním procesem, který dozníval ještě poměrně dlouhou dobu, a na druhé vznikem Charty 77 jako zásadní protirežimní platformy (což je pro oblast práva poměrně důležité). Vymezit přesný konec námi zkoumané periody je obtížné, neboť vývoj v oblasti práva a zákonnosti nevykazuje až do sametové revoluce žádné přelomové milníky. Jako takový „pracovní milník“ jsem si tedy vybral XVI. Sjezd KSČ v roce 1981, protože jako ostatní sjezdy symbolicky uzavíral danou pětiletku a nastoloval kurz na další období.³ Dá se tedy v tomto desetiletí pozorovat nějaká proměna ve vztahu k socialistické zákonnosti nebo dokonce snad diskuze ohledně jejího pojetí?

Rovněž se sluší vymezit pojem „normalizace“, který v textu hojně používám. Je to pojem dobový, tudíž před ním používám slůvko takzvané (tzv.). Pod pojmem tzv. normalizace si představuji období od potlačení reformního procesu až do sametové revoluce v listopadu 1989. Jsem si vědom toho, že právě začátek této periody je těžce definovatelný vzhledem ke kontinuitám s reformním procesem, které na počátku 70. let panovaly. Proces konsolidace moci rozhodně nebyl záležitostí několika měsíců, proto ani nějaký obecný fixní začátek není možný. Pro potřeby této práce se dá jako počátek tohoto období vzít třeba dubnové plénum ÚV KSČ (roku 1969), na kterém byl novým generálním tajemníkem KSČ zvolen Gustáv Husák. Pokud tedy používám pojem normalizace (nebo normalizační apod.), chápu jeho počátek ve smyslu obratu ve směřování vývoje, jenž nastal po potlačení reformního procesu.

³ Také si myslím, že vzhledem k povaze práce (bakalářská) a k množství dobové i sekundární literatury a archivního materiálu je lepší se zabývat právě jednou dekádou, a ne celým obdobím tzv. normalizace, neboť 80. léta už jsou více dynamická a práce by tak mohla nabobtnat do přílišných rozměrů.

1.2 Struktura práce

Práce je členěna do dvou hlavních částí, kterým předchází historický úvod. Ten se snaží poskytnout čtenáři stručný přehled vývoje práva a prokuratury s důrazem na zásadní změny, které proběhly po převzetí moci KSČ, a následnému vývoji až do počátku tzv. normalizace (tj. konce 60. let). Tato část je zásadní proto, že alespoň hrubá znalost právního vývoje a obecného komunistického pojetí práva je pro pochopení dalšího (v našem případě normalizačního) vývoje nezbytná.

První část s názvem *Socialistická zákonnost v 70. letech* přináší analýzu dobových článků a dobových odborných, zejména právních publikací s přihlédnutím k výše zmíněným výzkumným otázkám. Speciální pozornost je věnována tématům, jež zpracovávají krátké podkapitoly *Třídnost socialistické zákonnosti* a *Právní vědomí*. Oddíl uzavírá zpětná reflexe socialistické zákonnosti se zřetelem k dnešním hodnotám a představám o právu, a také shrnutí mých hlavních závěrů a tezí z této části.

Druhá část nese označení *Generální prokuratura Československé socialistické republiky v 70. letech*. V prvním úseku je ve stručnosti popsáno fungování této instituce. Následuje zaměření na pojetí socialistické zákonnosti s akcentem na kriminalitu (na základě výzkumu). Další podkapitola se věnuje tzv. protirepublikovým trestným činům a jejich pojetí Generální prokuraturou ČSSR, tedy užšímu zkoumání dílčích témat i s přihlédnutím k disidentské kritice socialistického práva. Ke konci je zařazen náhled do technokratického myšlení na prokuratuře a epilog, který popisuje osud prokuratury po revoluci roku 1989. Následuje závěr, seznam zkratk a zdroje této práce.

1.3 Prameny a literatura

Práce se v první části opírá o výzkum dobových odborných periodik. Jedná se především o tituly *Právník*, *Socialistická zákonnost* a *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*. Zejména *Právník* a *Socialistická zákonnost* byly přední právní periodika zabývající se právní teorií, do kterých přispívala široká škála právních vědců i praktiků. Jsou tedy ideálním zdrojem pro výzkum diskuse nebo popisování socialistické zákonnosti v průběhu 70. let. Nutno také dodat, že periodika *Právník* a *Socialistická zákonnost* jsem načítal v online databázích, kde jsou jednotlivé ročníky vydané jako svazky a tomu odpovídá i číslování stránek (např. druhé číslo ročníku tak začíná

stranou 130 a ne 1 a podle toho cituji).⁴ Jako další zdroj poznání socialistické zákonnosti posloužily dobové právní publikace včetně vysokoškolských učebnic (viz zdroje). Díky vysoké produkci této literatury ani není možné prostudovat všechny dobové tituly, ale věřím, že se mi podařilo vybrat reprezentativní vzorek. Dobovou literaturu jsem zkoumal v rozmezí let 1969-1981, aby byl naplněn časový rámec práce.

Archivní výzkum jsem prováděl u druhé části o Generální prokuratuře ČSSR. Zde jsem využil fond Generální prokuratura ČSSR uložený v Národním archivu. Bohužel tento fond je velmi rozsáhlý a také nezpracovaný. Po domluvě s archivářkou Alenou Šimánkovou jsem tedy prostudoval materiály z kolegií generálního prokurátora ČSSR a operativních porad vedení Generální prokuratury ČSSR. Zejména na kolegiích se měsíčně řešilo několik bodů, k nimž byly přiloženy písemné materiály z různých odborů, tudíž si myslím, že tyto materiály můžeme považovat za důležité a pro fungování Generální prokuratury ČSSR v danou chvíli prioritní. Jedná se přitom o velmi různorodou škálu dokumentů od organizačních směrnic po rozbor hospodářské kriminality na Slovensku. Během kolegií se také pořizovaly zápisy z probíhajících diskuzí. Materiály z častěji konaných operativních porad poté mají většinou více organizační charakter a zajišťovaly spíše chod prokuratury.

Dále se práce samozřejmě opírá o sekundární literaturu. Prostudoval jsem různé sborníky k právním dějinám a z nich použil kapitoly, které jsou pro práci přínosné.⁵ Bohužel z právní historie je u nás zatím poměrně málo děl (většinou se jedná právě o různé sborníky nebo studie), například nějaká ucelená monografie ohledně normalizačního právního vývoje zcela chybí. Mimo to také bylo potřeba načíst obecnější práce ohledně normalizačního, popř. celého socialistického, období.⁶

⁴ Odkazy: Právník - <https://kramerius.lib.cas.cz/periodical/uuid:719be951-4eb0-11e1-9043-005056a60003> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023);

Socialistická zákonnost - <https://dnnt.mzk.cz/periodical/uuid:cc53a160-6db1-11e5-838e-5ef3fc9bb22f> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

⁵ Zejména BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023), KUKLÍK, Jan a kol., *Dějiny československého práva 1945-1989*, Praha 2011, MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004.

⁶ Zejména KOCIAN, Jiří, PAŽOUT, Jaroslav, VILÍMEK, Tomáš, BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít: *Dějiny Komunistické strany Československa IV (1969–1993)*. Praha, Academia 2020, KOLÁŘ,

Podnětné a inspirativní pro mě byly práce Michala Kopečka, které se zabývají podobným tématem.⁷ Ohledně prokuratury jsem nastudoval snad co nejvíce sekundární literatury, která je napsaná.⁸ Dle mého názoru nejlepší práci k historii prokuratury napsal Jan Lata.⁹ Dalším okruhem byla literatura o protirežimní opozici, ať už kvůli zkoumání hodnocení socialistické zákonnosti z jiných než režimních pozic a zkoumání disidentského legalismu, ale také proto, že v nějakých pracích občas probleskují historicko-právní témata. Jednalo se zejména o práce Jaroslava Pažouta, Milana Otáhalu a Jaroslava Cuhry.¹⁰ Za podnětné považuji také různé odborné články v právních periodikách vydané po revoluci roku 1989, které se tématu týkají více vzdáleně – např. se věnují aspektům demokratického právního státu. Mimo to jsou tyto články také důležité proto, že ukazují, jak současní právní vědci na dané téma nahlíží a jaký k němu mají vztah.¹¹ Zbývající sekundární literatura se týká dalších pro práci důležitých témat.¹²

Pavel, PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, RYHLÍK, Jan, *Československo v období socialismu 1945-1989*, Praha 2020.

⁷ KOPEČEK, Michal, *Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech*, in: SUK, Jiří, KOPEČEK, Michal, ANDĚLOVÁ, Kristina, VILÍMEK, Tomáš, HERMANN, Tomáš, ZAHRADNÍČEK, Tomáš, *Šest kapitol o disentu*, Praha 2017 a KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019.

⁸ Např.: LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>. FENYK, Jaroslav, *Veřejná žaloba. Díl 1, Historie, současnost a možný vývoj veřejné žaloby*, Praha 2001 nebo VLČEK, Eduard, *Vývoj prokuratury v letech 1945-1990*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004. Více viz seznam literatury.

⁹ LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>

¹⁰ CUHRA, Jaroslav, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*, Praha 1997, OTÁHAL, Milan, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, Praha 2011 a PAŽOUT, Jaroslav, *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha 2017. Více viz seznam literatury.

¹¹ Články viz seznam literatury.

¹² Např. kolektivní monografie pod vedením Vítězslava Sommera o technokracii: SOMMER, Vítězslav a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Praha 2019,

2 Stručný vývoj práva a prokuratury do počátku tzv. normalizace

Únorový převrat roku 1948, po kterém převzala moc Komunistická strana Československa, znamenal pro celou československou společnost zásadní změnu. Jednalo se o přechod od polodemokratického zřízení, nazývaného třetí republika, ve kterém fungoval systém Národní fronty, jenž povoloval jen určitý počet politických stran, k diktatuře jedné strany – Komunistické strany Československa. Právě ta se stala po druhé světové válce široce populární, neboť hlásala silně levicovou politiku slibující narovnat sociální nespravedlnosti a zlepšit životní úroveň. S tím se samozřejmě pojila kritika stávajícího (komunistickou terminologií buržoazního) státního zřízení. Komunistům se nakonec díky směsici dosti špinavých praktik, obratnému politickému manévrování i podpoře ze SSSR povedlo dosáhnout svého cíle a 25. února 1948 převzít vládu v zemi. V oblasti práva znamenalo nastolení nového režimu zásadní obrat v jeho směřování, což platilo i pro státní zastupitelství (resp. prokuraturu), které bylo komunisty chápáno jako mocenský nástroj státu. Právní věda, aplikace práva i tvorba nových právních norem měly nyní plně odpovídat ideologii marxismu-leninismu a být tak v naprosté shodě s proklamovanou politikou KSČ.

Tyto změny měly dopadnout i na státní zastupitelství, které mělo být přetvořeno na prokuraturu socialistického typu, mající pro pojetí práva a zákonnosti prvořadý význam. Systém státního zastupitelství (předchůdce prokuratury), byl před únorem 1948 dědicem státního zastupitelství habsburské monarchie. První republika sice zavedla některé změny, ale ty nebyly zas tolik výrazné a týkaly se hlavně změn spojených se vznikem nového státu. Celý systém státního zastupitelství byl přidružen k soudnictví a jeho činitelé neměli nad soudci žádné pravomoci. Od toho se také odvíjela organizace. U nejvyššího soudu byla zřízena generální prokuratura. Generální prokurátor podléhal ministru spravedlnosti. U vrchních zemských soudů působili vrchní zemští prokurátoři, kteří taktéž podléhali ministru spravedlnosti. Těm byli

nebo kniha Pavla Koláře o myšlenkové proměně komunistů v důsledku destalinizace: KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha 2019, zejm. s. 66-104.

podřízení prokurátoři u krajských soudů (měli titul prokurátor). Jim zase podléhali funkcionáři státního zastupitelství u okresních soudů. Generální prokuratura tedy působila jaksi bokem, vrchní zemští prokurátoři jí podřízení nebyli, přičemž ale obě instituce byly podřízeny ministru spravedlnosti.¹³ Úkolem státního zastupitelství bylo vykonávat roli obžaloby u trestního soudu. Jeho hlavními zásadami byla podřízenost (nižší prokurátor byl vždy podřízen tomu vyššímu), jednotnost a nedělitelnost.¹⁴ Platila také zásada devoluční a substituční – nadřízený mohl kdykoliv podřízenému daný úkol odejmout a buď ho převzít sám nebo ho svěřit nějakému svému zástupci.¹⁵

Jak upozorňuje mnoho autorů, žádný z velkých klasiků socialistického myšlení (ať už se jedná o Marxe, Engelse nebo Lenina) nevypracoval komplexní teorii práva. Právo bylo spíše okrajové téma a předpokládal se jeho zánik společně se zánikem státu (stát a právo jsou často vnímány jako nerozlučná dvojice) poté, co bude nastolena pospolitá komunistická společnost. Místo práva měl fungovat jakýsi jednoduchý systém norem vycházející z přirozenosti společnosti.¹⁶ Avšak záhy se ukázalo, že k tomuto cíli vede dlouhá cesta a právo bude jedním z prostředků, které komunisté použijí, aby se pokusili nastolit svojí vizi lepší společnosti. Už Lenin během revoluce v Rusku poukazyval na to, že zákony se nesmí vytrátit a společnost se musí něčím řídit. Nebránil se tomu, aby staré (buržoazní) právní normy byly naplňované novým

¹³ U vojenských soudů také existovala „soustava“ vojenských prokurátorů (resp. veřejných žalobců). U nejvyššího vojenského soudu to byl generální vojenský prokurátor, u vrchního vojenského soudu vrchní vojenský prokurátor a u krajských soudů vojenští prokurátoři (u polních soudů také vrchní polní prokurátoři a polní prokurátoři).

¹⁴ To se uplatňovalo hlavně navenek. I-když daný státní zástupce provedl úkon v rozporu se svým nadřízeným, daný úkon platil.

¹⁵ Během období protektorátu došlo v této oblasti samozřejmě k řadě zásahů – vše bylo v duchu nadřazenosti německých úřadů. Více k vývoji prokuratury před únorem 1848 viz: LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/, s. 848-850> nebo SPÁČIL, Jiří, *Poznámky k problematice zákona o státním zastupitelství*, Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2 (1994), č. 1, s. 78-83 nebo VLČEK, Eduard, *Vývoj prokuratury v letech 1945-1990*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 384-387.

¹⁶ KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/, s. 62-65>.

obsahem. Po skončení občanské války tak byly zavedeny nové právní normy a vše se dokonalo po nástupu Stalina, který za pomoci svých spolupracovníků vytvořil svou vlastní teorii práva. Hlavní postavou se v této oblasti v SSSR stal právník Andrej Višinskij, známý také jako prokurátor tzv. moskevských procesů, který brzký zánik práva taktéž odmítl.¹⁷ Podle něj bylo právo jedním z nástrojů ochrany státu, a to jak před nepřítelem vnějším, tak vnitřním. Také mělo pomáhat budovat socialismus a patřilo tedy k mocenským nástrojům vládnoucí KSSS. Na jednu stranu zde byl vyvíjen právní pozitivismus (tedy důraz na přesné dodržování právních norem při jejich aplikaci), ale na druhou se kladl důraz také na aktivismus v aplikaci práva – každý soudce by měl rozhodovat tak, aby byl co nejvíce nápomocen budování socialismu, a tudíž se nebát „ohýbat“ pomyslně pevné právní normy.¹⁸

Tento model se tedy v hrubých rysech měl přenést také do ČSR, kde ale samozřejmě panovaly jiné podmínky díky odlišnému historickému vývoji. Liberální pojetí práva bylo v Československé republice poměrně pevně zakořeněno, tudíž zde nová právní teorie narážela na odpor, ale nakonec přece jenom prorazila. I české komunistické špičky přikládaly právu významnou úlohu při budování socialistického státu, postupem času se právo stalo jedním z pilířů jejich vlády. Proto, jak poukazuje Pavel Maršálek, bylo potřeba právo přetvořit k obrazu svému. Během let 1948–1950 sledovala tento cíl vyhlášená právníková dvouletka.¹⁹ Socialistické pojetí práva se také vyznačuje svou třídní povahou. Právo je vlastně vůle dělnické třídy povýšená na zákon, a jelikož KSČ je strana, která tuto třídu reprezentuje, má také volnou ruku v tvorbě a aplikaci práva.²⁰ Proklamovaná socialistická zákonnost tudíž stála na dosti vratkých

¹⁷ Během říjnové revoluce a následujících divokých let se objevovaly nejrůznější právní teorie, třeba i o tom, že právo musí zaniknout co nejdříve. Nástup Stalina (a Višinského) je potom jakousi centralizací a zavedením jedné právní teorie.

¹⁸ Na tento rozpor poukazuje Zdeněk Kühn – KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s. 65-66.

¹⁹ MARŠÁLEK, Pavel, *Proměny české právní vědy 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 41.

²⁰ Poukazuje na to např. Jiří Příbáň – PŘIBÁŇ, Jiří, *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 64.

nohou, protože komunistický establishment předpokládal, že pracující v nové třídní justici také vidí výrazné zlepšení své pozice a vítají novou opravdovou spravedlnost. Žádné záruky ale díky právnímu aktivismu neměli, tudíž byli odkázáni pouze na slepou důvěru v novou vládnoucí garnituru a její justiční orgány. Z tohoto popisu je zřejmé, že (nejenom) na přelomu 40. a 50. let bylo právo používáno často instrumentálně tak, aby pomáhalo plnit politické cíle komunistického establishmentu, čemuž výrazně pomáhal praktikovaný právní aktivismus (podobně jako v SSSR). Vládnoucí strana nabádala nové spolehlivé kádry,²¹ aby uplatňovaly právo v souladu s teorií marxismu-leninismu a dbaly na třídní pojetí práva. Socialistická zákonnost tak v tomto období nemohla být naplněna z hlediska regulace státu, a zůstala tak spíše na papíře. Jedním z nejpalcivějších zločinů minulého režimu se staly právě politické procesy 50. let, ve kterých nové pojetí práva hrálo příslušnou roli.

Nové třídní pojetí práva zasáhlo poprvé výrazněji prokuraturu zákonem o zlidovění soudnictví č. 319/1948 Sb. (přijatý 22. 12. 1948).²² Ten provedl i územní reorganizaci prokuratury: zaváděl okresní, krajskou a generální prokuraturu (zemská prokuratura tudíž odpadala). Všechny složky byly podřízeny ministru spravedlnosti. Zákon o zlidovění soudnictví se projevil především na kádrové rovině. Kromě soudců z lidu, kteří masivně nahrazovali soudce staré, nastupovali taktéž tzv. dělničtí prokurátoři. Jak soudci z lidu, tak dělničtí prokurátoři často vystudovali Právní školu pracujících, jejíž výuka trvala 10 měsíců a byla tudíž poměrně nedostatečná.²³ Nové kádry symbolizovaly z hlediska KSČ třídní přístup, inovaci a spravedlivé soudnictví,²⁴ čímž reprezentovaly i mocenský přístup komunistického establishmentu k právu, jenž právo pojímal jako nástroj státu. Výrazným posunem ve vývoji prokuratury bylo také zřízení státní prokuratury přidružené ke státnímu soudu. Ten vznikl za účelem dohledu nad dodržováním zákona na ochranu lidově demokratické republiky (zákon č. 231/1948

²¹ Po únoru 1948 pochopitelně došlo k dosti výrazné kádrové obměně u všech institucí a organizací týkajících se práva (soudy, prokuratura, vysoké školy apod.). Nové vedení státu si nemohlo dovolit, aby na významných pozicích setrvali (z jejich úhlu pohledu) nepřátelé režimu.

²² Zřizoval soudce z lidu, kteří měli charakterizovat třídní přístup.

²³ LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), in: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s. 853.

²⁴ KUKLÍK, Jan, SOUKUP, Ladislav, *Justice a prokuratura 1945-1989*, in: KUKLÍK, Jan a kol., *Dějiny československého práva 1945-1989*, Praha 2011, s. 274.

Sb.). Právě u tohoto soudu se odehrávala řada vykonstruovaných procesů (s Miladou Horákovou apod.), ve kterých hráli prokurátoři příslušnou roli (viz Josef Urválek). V rámci právníkové dvouletky byl přijat například trestní řád – zákon č.87/1950 – díky kterému mohl prokurátor vyšetřování převést na jiné orgány.

Proklamovaná přeměna prokuratury na prokuraturu socialistického typu ale přišla až roku 1952 na základě dvou zákonů. Jednalo se o ústavní zákon č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře, a zákon č. 65/1952 Sb. o prokuratuře, který podrobněji vymezoval náplň činnosti prokuratury (oba zákony nabývaly platnosti k 1. 1. 1953).²⁵ Generálního prokurátora jmenoval prezident republiky a byl odpovědný vládě. Tím proběhlo vyjmutí z resortu ministra spravedlnosti a došlo k proklamované nezávislosti prokuratury na jakýchkoliv místních vlivech.²⁶ K prokuratuře byla nově přičleněna i vojenská prokuratura. Hlavní vojenský prokurátor se stal jedním z náměstků generálního prokurátora. Prokurátoři podléhali jak svému nadřízenému, tak přímo generálnímu prokurátorovi. Posláním prokuratury bylo dbát na dodržování socialistické zákonnosti. Generální prokurátor měl následující úkoly: „*Generální prokurátor střeží, prosazuje a upevňuje socialistickou zákonnost, a tím především chrání společenský řád a státní zřízení republiky a její socialistickou výstavbu, socialistické vlastnictví, jakož i zájmy pracujícího lidu proti nepřátelům a jiným rušitelům jeho budovatelského úsilí, chrání bojeschopnost ozbrojených sborů a kázeň a pořádek v nich stanovený, upevňuje velitelskou pravomoc a přispívá k zabezpečení obrany vlasti a vychovává občany k dodržování zákonů, jiných právních předpisů a pravidel socialistického soužití a k plnění občanských povinností.*“²⁷ Nástrojem generálního prokurátora byl protest, který podával proti nezákonnému jednání. Tímto protestem se musel dotyčný orgán zabývat a pokud mu nebyl schopný vyhovět, předat protest nadřízenému orgánu (takto se mohla daná věc dostat až k vládě). Generální prokurátor měl značné pravomoci – mohl úkoly provádět sám nebo je svěřit podřízeným prokurátorům. Ti jím byli jmenováni do funkcí, odvoláváni a také mu byli

²⁵ Oba zákony dostupné online z:

Ústavní zákon o soudech a prokuratuře: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-64> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023); zákon o prokuratuře: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-65> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

²⁶ To mělo zajistit všeobecnost socialistické zákonnosti, protože zákony takto měly platit pro všechny stejně.

²⁷ Zákon č. 65/1952 o prokuratuře, § 1, odst. 1.

bezprostředně podřízeni. Prokuratura byla tedy dosti centralizovaná soustava. Generální prokurátor se také mohl účastnit jednání vlády s poradním hlasem. Díky těmto změnám se z prokuratury stala proklamovaná prokuratura socialistického typu (někdy také leninského – zásady byly převzaty z vize prokuratury V. I. Lenina).

Zásadní událostí pro vývoj v celém východním bloku byl XX. sjezd KSSS a následná kritika kultu osobnosti a destalinizace, což se nevyhnulo ani právnímu vývoji. Jednalo se o určité uvolnění poměrů a ukončení stalinského teroru, díky kterému si nikdo nemohl být pořádně jistý co přinese zítřek. Michal Pullmann a Pavel Kolář poukazují ve své knize o tzv. normalizaci, že právě na konci 50. let započal trend odklonu od veřejného násilí, které mělo být zcela upozaděno a nově měl být akcentován řád a zákonnost.²⁸ To mělo občanům dávat určité jistoty a zároveň režim legitimizovat. Právě sem můžeme klást počátek socialistické zákonnosti v tom smyslu, ve kterém byla chápána i během tzv. normalizace, tedy jako důležitého nástroje státu k disciplinaci společnosti výměnou za určité právní jistoty. Socialistická zákonnost jakožto destalinizační projekt tedy nově mohla občanům poskytnout jistou předvídatelnost života a stát se tak jedním z legitimizačních faktorů. Zákonnost hrála velkou roli také v tom, že měla bránit návratu překotných událostí 50. let, jak píše Pavel Kolář ve své práci o proměně myšlenkového světa komunismu během destalinizace: „*Nyní se mělo „nezákonným praktikám“ a „zneužívání moci“ čelit „dodržováním socialistické zákonnosti“ a „svědomitou prací pro stranu“.*“²⁹ Zároveň, pokud (v souladu se Zdeňkem Kühnem) vidíme dvě vývojové fáze ideologie aplikace práva, a to stalinismus (aktivismus) a vypjatý právní formalismus, lze konec 50. let vnímat jakožto přechod k formalismu.³⁰ Právě v tomto období se začal klást větší důraz na přesné dodržování zákonných norem a bylo opouštěno aktivistické pojetí aplikace práva. Zůstává otázkou, zda v tom stranické špičky neviděly pouze lepší nástroj kontroly společnosti.³¹ V právní

²⁸ KOLÁŘ, Pavel, PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, s. 60–71.

²⁹ KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha 2019, s. 96.

³⁰ KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s. 61.

³¹ To, že je uplatňován formalismus, dává občanům větší právní jistotu (a pocit zlepšení své situace), zároveň je ale právo pevně sepjato s oficiální ideologií, tudíž je mocenským nástrojem státu (a je přísně kontrolováno). – bliže viz KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní*

vědě však velmi pozvolna docházelo k rozproudění diskusí, které by ještě před pár lety nebyly možné. Odklon od právního aktivismu lze také vysvětlit tím, že nový režim už zavedl své socialistické zákony, a tím pádem bylo třeba je striktně dodržovat, což se týkalo i ústavy z roku 1960 a odpovídalo výše zmíněnému trendu dodržování pořádku a zákonnosti.³²

V resortu prokuratury se XX. sjezd KSSS projevil přijetím nového zákona o prokuratuře č. 60/1956 Sb. (na základě celostátní konference KSČ k problematice justice, prokuratury a ministerstva vnitra). Ten přesněji vymezoval její činnost. Úkoly generálního prokurátora a jeho podřízených byly tyto: vykonávat všeobecný dozor, trestní stíhání osob (jež se dopustili buď trestného činu nebo přestupku), dozor nad zákonností v přípravném trestním řízení, dozor nad zákonností postupu soudů a státních notářství a dozor nad zákonností v místech, kde se vykonává trest odnětí svobody, vazba apod.³³ Nově vznikla funkce vyšetřovatelů prokuratury, prokurátor se mohl rozhodnout, zda budou daný čin vyšetřovat oni nebo orgány bezpečnosti.³⁴ Prokurátor nadále odpovídal vládě ČSR. Hlavní náplní činnosti prokuratury bylo působení v trestním řízení. Prokuratura ještě prošla lehkými změnami, například ji upravovala ústava roku 1960 (generální prokurátor byl zodpovědný národnímu shromáždění) nebo pozdější zákony, ale její úlohy a funkce zůstaly prakticky stejné.³⁵

V 60. letech se na poli právní vědy začaly profilovat nové osobnosti, které požadovaly revizi pojetí práva. Debaty se vedly o třídním pojetí práva nebo garanci sociálních práv a žhavým tématem byly také rehabilitační procesy, byť zatím ve velmi omezené míře. Na nich se měla podílet i prokuratura, jak stanovoval zákon, který hlásal

legality“ k právnímu státu, 1969-1994, in: KOPEČEK, Michal (ed.), Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu, Praha 2019, s. 48.

³² Viz KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s. 85-92.

³³ Zákon č. 65/1956 Sb. o prokuratuře. Dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1956-65> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

³⁴ V praxi ale vyšetřovatelé prokuratury hráli poměrně malou roli. Většina vyšetřování zůstala v rukou bezpečnosti.

³⁵ Nejvíce se jí asi dotkl zákon o členění státu, který zmenšil počet krajů a okresů, tudíž se i zmenšil počet jednotlivých prokuratur. Zákon č. 36/1960 Sb. o územním členění státu. Dostupné online z: <https://www.epravo.cz/dataPublic/sbirky/archiv/sb15-60.pdf> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

revizi dosavadního vývoje: „Odčinění křivd, k nimž v minulosti došlo porušováním zákonnosti na úseku trestního soudnictví, je základním předpokladem pro obnovení obecné a plné důvěry v socialistickou zákonnost a spravedlnost.“³⁶ Například Jiří Boguzsak se Zdeňkem Jičínským požadovali, aby došlo k opuštění třídního pojetí práva, protože vylučovalo jakoukoliv diskusi o jeho správnosti a účelnosti.³⁷ Vyvrcholením těchto debat se pak stalo pražské jaro. Právě v průběhu tohoto reformního procesu měli velké slovo poměrně mladí právníci.³⁸ Ti (společně s ostatními, např. novináři či intelektuály z jiných oborů) apelovali mimo jiné na dodržování občanských práv.³⁹ I ohledně prokuratury probíhaly bouřlivé diskuse. Podle nich měla působit hlavně v trestním řízení (neměla tedy vykonávat všeobecný dozor), ovšem bez možnosti vykonávat dozor nad soudem. Byla by tak reformována spíše na roli obžaloby, podobně jak je tomu dnes se státním zastupitelstvím. Zkrátka „všeobjímající“ role prokuratury by byla okleštěna a významné pravomoci, jimiž disponovala, by se z velké části přenesly na jiné orgány.⁴⁰ Invaze vojsk Varšavské smlouvy a následující konsolidace a tzv. normalizace však všechny tyto diskuse utlumily a vrátily pojetí práva i prokuraturu zpět do starých kolejí. S tím souvisely i kádrové změny, kdy reformně smýšlející pracovníci museli postupně ze svých postů odejít.

Ještě je potřeba udělat malou odbočku směrem k normalizačním právním expertům 70. let, které budu níže hojně citovat. Není to totiž homogenní a přesně stejně smýšlející masa lidí. Na základě mého výzkumu ohledně dobových periodik a příspěvků v nich ohledně socialistické zákonnosti mezi nimi vyčnívají dvě větší

³⁶ Zákon č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci. Dostupné online z:

<https://www.epravo.cz/dataPublic/sbirky/archiv/sb26-68.pdf> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

³⁷ MARŠÁLEK, Pavel, *Proměny české právní vědy 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 46.

³⁸ Např. Zdeněk Jičínský, František Šamalík, Jiří Boguzsak, Vladimír Mikule atd.

³⁹ KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019, s. 50.

⁴⁰ Více viz LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/s.867-872>, VLČEK, Eduard, *Vývoj prokuratury v letech 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 391.

postavy: Viktor Knapp a Eduard Kučera. Viktor Knapp příslušel k předním osobnostem normalizační právní vědy. Už v 50. letech se aktivně podílel na přetváření práva a v 60. letech se stal ředitelem Ústavu státu a práva ČSAV. Byl také nakloněn reformnímu procesu, byť se vůči jeho radikálním formám vymezoval. Během následné tzv. normalizace byl sice upozaděn a z pozice ředitele později odvolán, ale mohl stále svou profesi vykonávat a i díky velké erudici (jak tomu ostatně bylo i v 90. letech) se i nadále řadil ke špičkám oboru.⁴¹ Druhou výraznou postavou byl Eduard Kučera působící na Právnické fakultě UK v Praze. Jako přední teoretik státu a práva během tzv. normalizace měl (podobně jako Viktor Knapp) zásadní vliv na tehdejší právní vědu. Tito dva právní vědci jsou dle mého názoru pro normalizační právní vědu velmi důležití a hodně přispěli k jejímu formování. Zbývající postavy, které cituji (např. Vladimír Rolenc, Martin Vlček nebo Karol Ondris), nejsou jako právní vědci tak výrazní. Samozřejmě že tvořili normální součást světa právní vědy, pouze (z mého úhlu pohledu) tolik nevyčnívali, co se námi zkoumaného tématu týče. Kromě nich ještě do odborných periodik někdy přispívali vrcholní politici a jiní činitelé, jako třeba ministr justice ČSR Jan Němec nebo předseda Nejvyššího soudu ČSR Karel Kejzlar.⁴²

⁴¹ Více viz stať Michala Kopečka, ve které je Viktor Knapp ústřední postavou: KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019

⁴² Jednalo se například o ročníkové úvody, které předestíraly směřování justice.

3 Socialistická zákonnost v 70. letech

Jak již bylo zmíněno výše, pojetí zákonnosti a práva obecně se od 50. let proměnilo směrem k právnímu formalismu, tj. přesnému dodržování právních norem, což by se dalo označit také jako právní pozitivismus. To bezesporu platí i pro období tzv. normalizace, v našem případě konkrétně pro 70. léta. Právo bylo stranickými špičkami vnímáno jako jeden z pilířů moci, tudíž se mu přisuzovala velká důležitost i pozornost. Ústředním pojmem zde zůstává socialistická zákonnost. Cílem této kapitoly bude zpětně rekonstruovat chápání pojmu socialistická zákonnost, jakou důležitost mu doboví autoři a politici přisuzovali a jaké měl funkce.

Už samotné označení „socialistická“ dává najevo silnou diskontinuitu se zákonností (tj. i právem) předešlé, dobově označované jako buržoazní, republiky. Nová zákonnost se měla stát zárukou spravedlnosti pro všechny občany ve státě v kontrastu k buržoazní spravedlnosti, která, alespoň podle komunistického establishmentu, nadržovala bohaté a nepočtené vládnoucí vrstvě. To samozřejmě odpovídalo ideologii marxismu-leninismu, kterou komunistické elity už dříve přejaly ze SSSR (který byl všeobecným vzorem, platilo to tedy i na oblasti práva) a nově měla být aplikována i na ČSR. Po Stalinově smrti se hlavním vzorem stal V. I. Lenin a jeho myšlenky o právu a zákonnosti.⁴³ Ve vysněné budoucnosti měl, podle komunistických ideologů, odumřít jak stát, tak i právo (viz výše). Záhy se však ukázalo, že tato cesta bude dlouhá a složitá, pokud vůbec uskutečnitelná. Stranické špičky si tudíž ponechaly právo a zákonnost jako mocenské nástroje k dosažení tohoto cíle.

Na stránkách odborných periodik i knih vydaných v 70. letech se pojem socialistická zákonnost objevuje velmi hojně (když ne jako ústřední téma, tak jako téma, které s probíranou problematikou nějak souvisí). Co si pod tím ale autoři představují? Pokud odhlédneme od očividné definice, tedy že socialistická zákonnost požaduje dodržování zákonů, které platí pro všechny stejně a přispívá tak k blahobytu společnosti (stejně jako každá zákonnost je tedy požadavkem na přísné dodržování

⁴³ Svědčí o tom i různá čísla odborných periodik věnovaná Leninovi při příležitosti nějakého jeho výročí. Autoři sice sami přiznávají, že Lenin žádnou velkou právní teorii nevypracoval, ale jeho myšlenky jsou i tak pro tuto oblast zásadní.

právního řádu), existuje ještě druhá linka.⁴⁴ Doboví autoři se shodují na tom, že socialistická zákonnost je metodou řízení společnosti, kterou uplatňuje stát: „*Socialistickou zákonností rozumíme hlavní metodu realizace funkcí a úkolů socialistického státu, metodu jeho řízení, rozhodování a správy. Můžeme říci, že spočívá v důsledném dodržování zákonů a právního řádu jako celku: jejím obsahem je pak vůle vládnoucí dělnické třídy, vyjádřená ve vytvářených a přijímaných normách práva.*“⁴⁵ Je tedy prostředkem k přetvoření státu ve stát socialistický a tuto přeměnu provádí KSČ, jakožto jediná a tím pádem vedoucí strana (která je jakýmsi vyjádřením státu, protože ovládá veškeré státní instituce apod.). Socialistický stát takto realizuje svoje funkce a reguluje vztahy mezi občany, organizacemi a samotným státem (na další citace z dobových odborných textů na toto téma odkazují v této poznámce pod čarou).⁴⁶ Socialistická zákonnost zde opravdu působí jako orgán kontroly, díky němuž stát může vykonávat svoji vůli, a je tudíž právu jaksí nadřazený (opět bych zde rád připomenul, že stát a právo bylo marxisticko-leninskou ideologií vnímáno jakožto nerozlučná dvojice, kdy jedna složka bez druhé v moderní společnosti nemůže existovat).⁴⁷ Nadřazenost státu právu byla přitom jaksí samozřejmá, jak dokazuje další citace, která se odvolává na Lenina: „*Přiznáme-li pak s Leninem prioritu socialistického státu vůči právu, je tu obecný postulát leninského přístupu k socialistickému právu vůbec: Právo je mocenský nástroj, regulující systém, pomáhající státu při řešení jeho problémů, které je s to zajistit ve sféře svého zájmu.*“⁴⁸

⁴⁴ Takto jednoduše je socialistická zákonnost například popsána v učebnici od Jarmily Pavlátové: „*Socialistickou zákonnost lze definovat jako důsledné dodržování a provádění socialistických zákonů všemi orgány socialistického státu, všemi společenskými organizacemi a občany.*“ Poté jde ale autorka i více do hloubky a rozebírá jiné různé funkce a aspekty socialistické zákonnosti. PAVLÁTOVÁ, Jarmila a kol., *Základy práva*, Bratislava 1982, s. 63.

⁴⁵ VLČEK, Martin, *Základní zásady socialistické trestní politiky*, Právník, roč. 116 (1977), č. 3, s. 225.

⁴⁶ ROLENC, Vladimír, *Socialistická zákonnost je třídní*, Socialistická zákonnost, roč. 19 (1971), č. 2, s. 68, nebo KNAPP, Viktor, *Vznik a vývoj socialistické zákonnosti*, Právník, roč. 114 (1975), č. 12., s. 1067, nebo KEJZLAR, Karel, *Úkoly justice ČSR v roce 1978*, Socialistická zákonnost, roč. 26 (1978), č. 1, s. 2, KOVÁŘÍK, Jan, *Základy marxisticko-leninské obecné teorie státu a práva*, Praha 1982, s. 289, ONDŘEJ, Josef, *Socialistická zákonnost a úloha soudů*, Praha 1974, s. 11.

⁴⁷ Viz např. PAVLÁTOVÁ, Jarmila a kol., *Základy práva*, Bratislava 1982, s. 15-16, srov. HRUBKA, Antonín, ŠÍN, Zbyněk, *Právní řád v ČSSR*, Praha 1978, s. 14-16.

⁴⁸ V. I. Lenin a některé otázky státu a práva, Socialistická zákonnost, roč. 18 (1970), č. 3, s. 135 – autor neuveden.

Autor článku (bohužel není podepsán) ve shodě s Leninem opět zdůrazňuje provázanost státu a práva, přičemž v tomto vztahu je dominantním „partnerem“ stát.

Příhodné spojení státu a práva plně odpovídalo ideologii marxismu-leninismu a fungovalo jako legitimizační prostředek komunistického establishmentu k provádění jeho právní politiky. Pokud socialistickou zákonnost chápeme jako metodu řízení společnosti, je jenom logické, že někdo musí tuto metodu provádět, což byl v tomto případě stát reprezentovaný právními institucemi (které řídili pečlivě vybraní pracovníci s nejlepšími kádrovými posudky). Socialistická zákonnost, elementárně definovaná jako metoda řízení, se však skládala z více prvků.

Socialistická zákonnost v této podobě vlastně byla produktem konce 50. let. Právě po XX. sjezdu KSSS nastal i v komunistické právní politice obrat a socialistická zákonnost v něm hrála ústřední roli. Měla totiž mimo jiné zaručit, že teror 50. let se už nikdy nevrátí.⁴⁹ V 60. letech a zejména během pražského jara debaty o zákonnosti nabraly ještě větší rychlost, nově byly zpochybňovány úplné základy socialistického pojetí práva. Do tzv. normalizace tedy poté socialistická zákonnost vstupuje s tím, že je dítětem konce 50. let a velmi postižené reformním procesem. S nástupem tzv. normalizace se ale opět klade větší důraz na třídnost justice, což je oproti reformnímu myšlení návrat zpět. Veškeré popisování (vnímat jako debatu to nelze) socialistické zákonnosti v 70. letech na stránkách odborných periodik i knih se tímto vyznačuje – autoři na jednu stranu vyzdvihují důležitost „ideologického“ pojetí práva, ve kterém hraje hlavní roli KSČ a její politika, ale na druhou stranu jsou si moc dobře vědomi toho, že nemůžou rozpoutat něco podobného, co probíhalo na počátku 50. let. Socialistická zákonnost tudíž dávala lidem určitou právní jistotu (samozřejmě i v 70. letech v některých případech režim postupoval svévolně a někdy i porušoval svoje vlastní zákony, týkalo se to především postihů odpůrců režimu) a komunistický establishment tím mohl legitimizovat svojí politiku. Popisování socialistické zákonnosti jakožto metody řízení společnosti je tedy poměrně výstižné.

Z toho vyplývá, že musíme socialistickou zákonnost a její funkci v 70. letech nazírat právě s tímto vědomím. Socialistická zákonnost představovala vlastně na jedné straně pokrok od nezákonností, ale na straně druhé zabrzdění právního vývoje, který

⁴⁹ Z dobových autorů na to upozorňoval například Jiří Grospič: GROSPIČ, Jiří, *Politické a státní zřízení ČSSR*, Praha 1973, s. 165.

prošel bouřlivou epizodou na konci 60. let. Staronové pojetí zákonnosti jakožto disciplinačního prostředku a efektivního nástroje KSČ k vykonávání její (nejen právní) politiky se v průběhu 70. let opět pevně zabydlelo v nazírání na právo a jeho úlohu ve společnosti. Zároveň si vedoucí špičky KSČ (společně s právními vědci, kteří v tomto směru v podstatě kopírovali jejich postoje) dobře uvědomovaly, že návrat k teroru 50. let není možný a společnost by ho nepřijmula.

Jedním z aspektů socialistické zákonnosti byla všeobecnost (tedy dodržování zákonů na celém území republiky stejně). Ve svém článku z roku 1972 to například popisuje Viktor Knapp: *„Přes různost názorů v některých, někdy i podstatných otázkách je literatura celkem jednotná (ať výslovně či mlčky) v tom, že zákonnost (ve své aplikační stránce, viz. výše) nespočívá v dodržování toho či onoho zákona, nýbrž že jde o určitý politický systém (režim či princip), který požaduje všeobecné dodržování zákonů (resp. přesněji řečeno, právních norem).“*⁵⁰ Požadavek jednotného a spravedlivého dodržování zákonů na území celku, pro který platí, je typický i pro dnešní nejvyspělejší státy. Je to zásada, která musí být dodržena, abychom mohli mluvit o opravdové spravedlnosti. Pokud zákon pro někoho neplatí nebo platí výrazně jinak, zadělává to na problémy a trochu popírá samotnou roli zákona. To v sobě obsahuje i poněkud skrytější, disciplinační rovinu. Každý režim vychází z nějakého hodnotového základu a snaží se přimět občany, aby se alespoň s minimálním jádrem oněch hodnot ztotožnili. A vzhledem k tomu, že v socialistickém pojetí jsou právo a stát provázané, stejné dodržování zákonů, které reflektují hodnoty režimu, také znamená snahu přimět občany, aby se chovali podle oficiálních socialistických hodnot.

Přitom některé tyto hodnoty jsou jaksi nadčasové a platné obecně. Jedná se třeba o přísné odsuzování násilí, vražd, krádeží apod. Tyto jednotné základy (minimálně v Evropě a Severní Americe velmi podobné) bychom mohli označit jako základnu. Nadstavbu by potom tvořily hodnoty řekněme více politického rázu (příčemž nadstavba je stejně důležitá, ne-li v některých momentech důležitější než základna). V případě socialistického Československa by se například jednalo (pomůžeme-li si ústavou z roku 1960, která proklamovala dobudování socialismu) o zdokonalování

⁵⁰ KNAPP, Viktor, *Některé státovědecké problémy socialistické zákonnosti*, Právník, roč. 111 (1972), č. 8, s. 613.

socialistické demokracie, zabezpečování účasti pracujících na správě státu a řízení hospodářství nebo o střežení revolučních vymožeností lidu.⁵¹

Za největší hrozbu pro socialistickou zákonnost považovali doboví autoři kriminalitu. Ta totiž znamenala hrubé porušování právního řádu, a tudíž narušování zákonnosti. Po celá 70. léta různé dokumenty či články uvádějí několik opakujících se (hlavních) nežádoucích kriminálních jevů. Jde o hospodářskou kriminalitu, trestnou činnost páchanou pod vlivem alkoholu, recidivu a kriminalitu mládeže (popř. obecně problematiku výchovy a rodiny).⁵² Kriminalita přitom byla pojímána jako společensky podmíněný jev, který reflektuje určitý vývoj. Takto také byla někdy spojována s „vykořisťovatelským řádem“, který komunistickému panství předcházela, a právě socialistická společnost, podle dobových autorů, nastolovala ty správné předpoklady pro její vymýcení, protože, mimo jiné, zavedla rovnost, která v kapitalistické společnosti chyběla.⁵³ Praktické řešení, jak kriminalitu vymýtit, viděli autoři v posilování právního vědomí, kvalitní práci dotyčných institucí nebo v součinnosti mezi orgány, a to nejen mezi těmi z úseku justice, ale všemi, třeba i národními výbory, odbory apod.

Ačkoliv se se socialistickou zákonností v podstatě denně operovalo, jen málo autorů se jí pokusilo nějak hlouběji definovat. Většina prací si vystačila s poměrně jednoduchou definicí „metody řízení socialistické společnosti“ nebo něčím podobným. Dalo by se říci, že socialistická zákonnost byla tím druhem pojmu, který je všeobecně známý a rozšířený, ale jeho přesné vymezení je obtížné, ne-li nemožné a navíc ožehavé. Ohledně toho panovaly mezi právními vědci neshody, někdo chápal socialistickou zákonnost širěji, někdo zase úžeji, řekněme z více právního hlediska. Příkladem

⁵¹ Konkrétní pasáž z ústavy: „Rozvíjejíce socialistickou státnost, budeme dále zdokonalovat naši socialistickou demokracii, rozšiřovat účast pracujících na správě státu a nařízení hospodářství, upevňovat politickou a morální jednotu naší společnosti, zabezpečovat obranu země, střežit revoluční vymoženosti lidu a vytvářet podmínky pro rozvoj všech jeho tvůrčích schopností.“ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky, Prohlášení, III., dostupné online z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

⁵² Např. ve člancích: NĚMEC, Jan, *Úkoly justice ČSR po XV. sjezdu KSČ*, Socialistická zákonnost, roč. 24 (1976), č. 6, nebo KEJZLAR, Karel, *Projednání zprávy o stavu socialistické zákonnosti v České národní radě*, Socialistická zákonnost, roč. 22 (1974), č. 10, nebo KEJZLAR, Karel, *Úkoly justice v roce 1978*, Socialistická zákonnost, roč. 26 (1978), č. 1.

⁵³ Viz např. ONDŘEJ, Josef, *Socialistická zákonnost a úloha soudů*, Praha 1974, s. 23-28.

druhého typu chápání byl i Viktor Knapp, jak dokazuje ve svém článku z roku 1972: „Kdyby totiž byla socialistická zákonnost chápána v naznačeném širokém smyslu, znamenalo by to důsledně, že socialistická zákonnost zahrnuje veškerá pravidla společenského chování v socialistické společnosti a že je tedy jejím jediným, univerzálním pořádacím principem, resp. jedinou, univerzální metodou jejího řízení.[...] Domyšleno do konce, nebylo by totiž při takovém širokém pojetí socialistické zákonnosti možno vysvětlit postupnou transformaci práva na společenská (nikoliv právní) pravidla chování v procesu odumírání socialistického státu.“⁵⁴ Když však procházíme články odborných periodik a odborné publikace, jen málo autorů jde takto do hloubky.⁵⁵ Navíc žádný z těchto spíše vzácných textů se nezabývá samou podstatou socialistické zákonnosti, ale zkoumají spíše její aspekty a složky. Z toho můžeme vyvodit závěr, že přesná definice socialistické zákonnosti nebyla až tak důležitá. Důležité bylo, aby každý rámcově věděl o co se jedná a že je potřeba to zmiňovat jako jeden ze základů socialistické společnosti. Takováto ritualizace potom sloužila jako vnější identifikace s ideologií vládnoucí strany, jež byla v normalizačním Československu poměrně klíčová pro udržení vlády Komunistickou stranou Československa.

Jako další z příčin neochoty pouštět se do složitých teoretických úvah o přesné definici socialistické zákonnosti lze vnímat kádrovou proměnu na přelomu 60. a 70. let. Mnoho právníků a právních vědců muselo po pražském jaru odejít z akademických institucí a byla jim zapovězena publikační činnost. Vzhledem k této personální čistce i opětovnému chápání práva jakožto nástroje státu (a tím pádem podřízení právní vědy ideologii a zadušení svobodné diskuze, která probíhala na konci 60. let) právní věda stagnovala a podle různých autorů její kvalita v 70. a 80. letech výrazně poklesla.⁵⁶

⁵⁴ KNAPP, Viktor, *Některé státovědecké problémy socialistické zákonnosti*, Právník, roč. 111 (1972), č. 8, s. 616.

⁵⁵ Někteří autoři se také zabývají tím, co všechno do socialistické zákonnosti patří z právního hlediska, například Eduard Kučera takto obhajuje podíl socialistické zákonnosti na tvorbě práva: KUČERA, Eduard, *Socialistická zákonnost v tvorbě práva*, Socialistická zákonnost, 28 (1980), č. 4, s. 193-204.

⁵⁶ Např. KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s.78-85 nebo MARŠÁLEK, Pavel, *Proměny české právní vědy 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 50-51.

Podle Pavla Maršálka docházelo ke zlepšení jen postupně a to jen ve velmi konkrétních oblastech: „*Pro mnohé autory představovalo totiž řešení speciálních otázek platného práva vítanou a jistou možnost publikace, aniž by si přitom museli jakkoli zadat s režimem.*“⁵⁷ Podrobně se zabývat socialistickou zákonností a její podstatou bylo tedy poměrně nebezpečné, protože právní věda podléhala přísné kontrole. I díky tomu nemůžeme v rámci právní vědy pozorovat v podstatě žádný autonomní vývoj.

Neschopnost přesně definovat socialistickou zákonnost ale vidím také v tom, že šlo o téma velmi složité a obsáhlé. O socialistické zákonnosti se totiž mluvilo a psalo opravdu často a v mnoha kontextech. Pokud tedy opustíme „přízemní“ definice a rozebírání aspektů socialistické zákonnosti, dostaneme se do světa idejí, protože z nich socialistická zákonnost dozajista z části vycházela. Uchopit jen těžko popsitelnou povahu idejí nicméně není cílem této práce. Chtěl bych spíše poukázat na to, že jakkoliv se zdá socialistické pojetí zákonnosti (ale i práva obecně) racionální a vědecké, některé jeho aspekty nedokáží autoři článků a publikací úplně přesvědčivě (racionálně a vědecky) vysvětlit. Socialistická zákonnost (stejně jako pojetí práva jako celku), tak měla základ v přirozeném právu,⁵⁸ který směřovalo právním vývojem k pozitivismu.⁵⁹ A (alespoň dle mého úsudku) právě tuto přirozenoprávní složku se autoři (v naprosté většině) nepokoušejí nějak definovat, ale spíše se zabývají už konkrétním působením socialistické zákonnosti, jejími předpoklady, tím, čím je ohrožena, apod. Navíc pouštět se do takto až teoreticko-abstraktních úvah o zákonnosti by se zcela určitě dotklo i přísného třídního pojetí zákonnosti (a možná ho i zpochybnilo), což v 70. letech rozhodně nebylo přípustné.

V následujících dvou podkapitolách bude práce rozebírat dva aspekty socialistické zákonnosti, které se v souvislosti s ní objevují velmi hojně, a dle mého názoru si zaslouží vlastní pozornost. Jedná se o třídnost a právní vědomí.

⁵⁷ MARŠÁLEK, Pavel, *Proměny české právní vědy 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 51.

⁵⁸ Tj. právo vycházející z lidské přirozenosti, platící univerzálně. Je nezávislé na státu. Požadavkem je obecná spravedlnost (tudíž i rovnost).

⁵⁹ Pozitivní právo naopak vychází ze systému právních norem. Je tudíž závislé na státu.

3.1 Třídnost socialistické zákonnosti

Jako červená nit se táhne všemi dobovými úvahami o právu a zákonnosti jejich třídní pojetí. I zde byla zpočátku aplikována teorie třídního boje, tak typická pro ideologii marxismu-leninismu. Na úseku práva a zákonnosti mělo být, stejně jako jinde, dosaženo třídní spravedlnosti. Vykořisťovatelská buržoazní vrstva (z pohledu nového režimu) měla být svržena a nahrazena spravedlností většiny, nikoliv zájmy menšiny.

Mnoho autorů v 70. letech akcentovalo, že jakékoliv právo je třídní, záleží pouze na tom, zda je přiznané a spravedlivé, či nikoliv: „*Právo má vždy výrazně třídní charakter. Zrodilo se se státem a sdílí s ním jeho historické osudy. Je nástrojem tříd ve státě vládnoucích a slouží k prosazování takových společenských pořádků, které jsou prospěšné a výhodné pro vládnoucí společenské třídy.*“⁶⁰ Třídnost se dá brát také jako zaujatost, což lze samozřejmě vnímat jako slabinu, protože právo (a jeho tvorba i aplikace) by mělo být spravedlivé a platit pro všechny stejně i v socialistickém státě. Rozdíl však (podle komunistů) spočívá v tom, že buržoazní právo hájilo zájmy menšiny a bylo používáno, aby upozaďovalo většinu. Socialističtí právní vědci 70. let tak vidí třídnost socialistického práva jako jeho výhodu: právo vyjadřuje vůli pracujících, tj. většiny, proto může být opravdu spravedlivé: „*Zákony, které si dává prostřednictvím svých zástupců v nejvyšších zastupitelských sborech pracující lid, vyjadřují jeho vůli a zájmy. Proto je postulát úcty k zákonům a postulát přesného jejich dodržování plně v souladu se zájmem celé společnosti.*“⁶¹ Třídní pojetí práva bylo také podmíněno třídním pojetím socialistické zákonnosti, jež takto kladla důraz na dodržování socialistických zákonných norem a třídní spravedlnost.

Důraz kladený na třídní pojetí zákonnosti (a zároveň práva) vyjadřuje ideologické sepětí s vládnoucí stranou (KSC) a jejím myšlenkovým zázemím. Socialistický establishment spatřoval v právu jeden z pilířů svojí moci, tudíž nemohl dopustit, aby došlo k „ideologické diverzi“. To bylo zajištěno pečlivou kádrovou prací a případnou cenzurou, častěji ale nejspíše autocenzurou. Důraz na třídnost práva a

⁶⁰ Např. ROLENC, Vladimír, *Socialistická zákonnost je třídní*, Socialistická zákonnost, roč. 19 (1971), č. 2, s. 66.

⁶¹ ČEŠKA, Zdeněk, *Vytváření a upevňování socialistického právního vědomí občanů*, Právník, roč. 112 (1973), č. 8, s. 763.

zákonnosti také souvisel s pojetím vedoucí úlohy KSČ ve společnosti. Komunistická strana byla vnímána jako avantgardní organizace, která vede dělnickou třídu, a přitom je s ní plně v souladu. Vzhledem k tomu, že jsou v ní už zkušení soudruzi, mohou mase pracujících pomoci překonat určité krizové momenty. „*Strana jako vedoucí síla socialistické společnosti pečuje o to, aby zákonodárství odpovídalo dané společenské situaci, aby tedy co nejvěrněji odráželo objektivní podmínky dané společnosti a aktivně napomáhalo jejímu dalšímu vývoji, a zároveň pečuje, aby v celé společnosti bylo socialistické právo nejprísněji dodržováno, jednotlivci, organizacemi i státními a jinými orgány.*“⁶² Tomu odpovídá skutečnost, že směr vývoje v oblasti práva, ostatně stejně jako ve všech jiných oblastech života, určoval sjezd KSČ – její nejvyšší orgán. Po sjezdu byly vždy vypracovány závěry, kterými bylo potřeba se řídit dalších 5 let. Příkladem nám může sloužit třeba článek Jana Němce (ministr spravedlnosti ČSR) v Socialistické zákonnosti s názvem *Úkoly justice ČSR po XV. sjezdu KSČ*, kde se v závěru píše: „*Pro splnění úkolů XV. sjezdu KSČ je třeba v podmínkách justice ČSR zaměřit pozornost zejména na*

- a) *Další prohloubení a upevnění vedoucí úlohy strany,*
- b) *Ještě účinnější kádrovou práci a politickou i odbornou výchovu pracovníků,*
- c) *Zlepšení systému řízení ve všech člancích justiční soustavy a konkrétně v řídicí činnosti každého vedoucího pracovníka*“⁶³

Ministr spravedlnosti ČSR zde nejenom předkládá důležitost sjezdu pro celý resort justice (podrobněji viz celý citovaný článek), ale na prvním místě mezi podmínkami pro splnění úkolů sjezdu trůní „prohloubení a upevnění vedoucí úlohy strany“.

Hlavní význam třídnosti socialistické zákonnosti tak spočíval v identifikaci s oficiální ideologií, tedy marxismem-leninismem, a tím pádem i vládoucí stranou a její politikou. Právní vědci (i jiní autoři věnující se problematice práva a zákonosti) neustálým důrazem na třídnost zákonnosti dávali, alespoň navenek (veřejně) najevo

⁶² KNAPP, Viktor, *Některé státovědecké problémy socialistické zákonnosti*, Právník, roč. 111 (1972), č. 8, s. 618, srov. KOVÁŘÍK, Jan, *Základy marxisticko-leninské obecné teorie státu a práva*, Praha 1982, s. 264-265 nebo PAVLÁTOVÁ, Jarmila a kol., *Základy práva*, Bratislava 1982, s. 63-64.

⁶³ NĚMEC, Jan, *Úkoly justice ČSR po XV. sjezdu KSČ*, Socialistická zákonost, roč. 24 (1976), č. 6, s. 324.

své souznění s oficiálním pojetím práva a pomáhali ho tak vlastně utvářet.⁶⁴ Třídní pojetí zákonnosti tak od února 1948 znamenalo nastolení nového kurzu směřování v této oblasti a prošlo ještě podstatnou změnou během destalinizace. Je také logické, že vzhledem k tomu, že špičky KSC považovaly právo za jeden ze svých mocenských nástrojů a přisuzovaly mu nemalou důležitost, nemohli to být autoři jen tak ledající a špičkoví právní vědci museli mít dobré kádrové posudky. Vývoj v právní vědě to jenom potvrzuje – svobodná diskuse konce 60. let byla zadusena a s nástupem konsolidace a tzv. normalizace se měla právní věda opět plně podřídit oficiální ideologii, a tudíž postrádat autonomii. Přísné třídní pojetí zákonnosti tedy kladlo důraz na podřízenost práva komunistickému státu, který si nad ním nárokoval plnou kontrolu.

3.2 Právní vědomí

Pokud čteme dobové články a knihy věnované problematice práva či zákonnosti, téměř vždy narazíme na problematiku právního vědomí. Z toho můžeme vyvodit, že šlo o pro právní experty dosti důležitou otázku. Právní vědomí by se dalo jednoduše definovat jako povědomí lidu o právu platném na jeho území, o tom, čím je limitován a o tom, před čím ho naopak právo chrání. Troufnu si říci, že dosti podobné přesvědčení panuje i dnes a ostatně téměř v jakékoliv společnosti, kde právo hraje zásadní roli – ideálním modelem je společnost, ve které každý člověk zná svoje práva a ví, jak postupovat v případě nezákonností. Touto vyspělostí právního vědomí tudíž preventivně působí proti porušování práva (kriminalitě). Proto myslím, že je na místě se alespoň trochu podívat na chápání právního vědomí v 70. letech právními vědci.

Právní vědomí bylo podle Viktora Knappa nutné už během revoluce. Pochopitelně se zde jednalo o revoluční právní vědomí, které podle něj bylo zásadní pro aplikaci práva, ale mohlo zároveň sloužit jako pramen práva: *„Revoluční právní vědomí proletariátu a všeho lidu mělo tedy v tomto porevolučním období dvojí funkci, jednak bylo korektivem použitelnosti předrevolučních právních norem a jednak v značně rozsáhlé míře přímým pramenem práva, [...]“*⁶⁵ V pozdější fázi vývoje sice revoluční právní vědomí ztratilo funkci pramene práva, protože socialistické právo se postupně kodifikovalo, ale jeho funkce jako jakéhosi arbitra zůstala. Zajímavé přitom

⁶⁴ Jak plyne z předchozího odstavce, do periodik, které se zabývaly právem přispívaly i osobnosti na nejvyšších postech, v tomto případě Jan Němec – ministr spravedlnosti ČSR.

⁶⁵ KNAPP, Viktor, *Vznik a vývoj socialistické zákonnosti*, Právník, roč. 114 (1975), č. 12, s. 1063.

je, že revoluční právní vědomí vycházelo z přirozenosti společnosti a jejího vývoje⁶⁶ - jednalo se tedy o aspiraci k právu přirozenému, které mělo původ „ve světě idejí“. Tato aspirace se pak s kodifikací změnila a právo se stalo spíše pozitivním.

Pokud se odpoutáme od revoluční a těsně porevoluční fáze vývoje socialismu a přejdeme do námi akcentované fáze tzv. vývoje pozdní socialistické společnosti (70. léta), zjistíme, že právní vědomí občanů se považovalo za stěžejní předpoklad rozvoje socialistické společnosti. Právní vědomí by mělo být pevnou součástí profilu socialistického člověka – bylo potřeba na něj v tomto ohledu výchovně působit: *„I když na formování právního vědomí veřejnosti budeme pohlížet jako na výsledek souladného procesu zejména dvou činitelů – praxe a vlastních zkušeností občana na straně jedné a šíření právních znalostí na straně druhé (což problém poněkud zjednodušuje) – nelze nevidět, že právě při šíření právních znalostí nebo chcete-li v právní osvětě připadá všem orgánům, zvláště pak soudním, velmi důležité místo.“*⁶⁷ Podobně jako Karol Ondris, považoval i Antonín Kašpar správné fungování justičních institucí za stěžejní faktor při upevňování socialistického právního vědomí: *„Východisko musí být ve zlepšení práce všech státních orgánů. Pro nás pracovníky justice půjde především o to zkvalitnit naši rozhodovací praxi, kulturnost řízení a zlepšit rychlost řízení.“*⁶⁸ Oba se také shodovali v tom, že právní vědomí bylo velmi narušeno krizovým vývojem (tj. pražským jarem) a nyní je třeba ho upevnit a přesvědčit občany o jeho potřebě pro společnost (a součástí právního vědomí tím pádem také mělo být, že právo je třídní a jaké to má výhody).

Nutno také upozornit, že předpokladem právního vědomí jsou i dnes jasné a platné právní normy. Ty ve stavu právního pozitivismu usnadňují občanům orientaci v dosti komplikovaném systému práva, protože co je napsáno, to platí. Horší je to pak ve stavu právního aktivismu, kdy je na soudce apelováno, aby rozhodovali hlavně ku prospěchu socialismu a v souladu s ideologií marxismu-leninismu a působili tak výchovně. To se například týkalo Československa v 50. letech. Od té doby se ale kodifikovala řada socialistických zákonů a o normalizačním Československu se dá

⁶⁶ V tomto případě se jedná o proletariát a široké masové vrstvy.

⁶⁷ ONDRIS, Karol, *K některým problémům právní výchovy veřejnosti*, Socialistická zákonnost, roč. 20 (1972), č. 6, s. 323.

⁶⁸ KAŠPAR, Antonín, *Pěstovat socialistické právní vědomí*, Socialistická zákonnost, roč. 21 (1973), č. 6, s. 361.

mluvit jako o státu, ve kterém panoval až vypjatý právní pozitivismus,⁶⁹ tudíž určitý předpoklad pro zlepšování právního vědomí by tu byl, byť to závisí i na řadě dalších faktorů, třeba na vnitřní identifikaci občana s vládnoucí mocí a její ideologií.

Jak již bylo nastíněno na začátku této podkapitoly, ideálním stavem je společnost, ve které má každý občan vyvinuté silné socialistické právní vědomí (být takovýto stav je dozajista utopií). Takovéto prostředí už samo o sobě působí jako jakási prevence kriminality, což výstižně shrnul Antonín Kašpar: „*Jde nám prostě o vytvoření takové sociálně psychologické atmosféry, při níž by jakémukoliv nedodržování zákonů vyvolalo rozhodný odsudek a mělo za následek společenskou, morální a právní odpovědnost.*“⁷⁰ Jde tedy o sen, který je blízký jakémukoliv režimu (resp. vládě), totiž aby se občané, kteří v něm žijí, identifikovali s jeho vizí a vytvořili společnost, která podle této vize funguje téměř bezproblémově.⁷¹ Právní vědomí si tak socialističtí právní vědci, ale i politici, představovali jako jeden z nástrojů, jak dosáhnout lepšího dodržování zákonnosti. Můžeme zde ale pozorovat ještě jednu linii. V historickém úvodu byla nastíněna komunistická vize odumírání státu a práva. V pospolitém komunistickém společenství by měl místo práva fungovat jistý systém morálních společenských norem, kterými se bude společnost řídit. Myslím, že právě u právního vědomí lze toto uvažování pozorovat. Ideální stav, kdy všichni občané mají vyvinuté právní vědomí a chovají se podle zásad socialistického práva perfektně zapadá do výše nastíněné vize komunistického pospolitého společenství, které nepotřebuje právo ani stát. Vychází se zde z předpokladu, že morální odpovědnost (resp. právní vědomí) automaticky brání trestné činnosti. V tomto ideálním stavu tedy už nebude potřeba akcentovat socialistickou zákonnost v tom slova smyslu, že je to metoda řízení společnosti, protože společnost se ohledně trestné činnosti vlastně bude řídit sama.

3.3 Zpětná reflexe socialistické zákonnosti

Sametová revoluce znamenala konec socialismu v Československu. Tak jako každá revoluce se musela proti minulému režimu vymezit. Právo se stalo jedním z terčů

⁶⁹ Např. KÜHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>, s. 74-82.

⁷⁰ KAŠPAR, Antonín, *Pěstovat socialistické právní vědomí*, *Socialistická zákonnost*, roč. 21 (1973), č. 6, s. 364.

⁷¹ Zde se samozřejmě jedná o jeden úsek této vize – o právo.

této kritiky a je jím dodnes. Mnoho dnešních (i tehdejších, ale západních nebo protirežimních) expertů se shoduje na tom, že nezávislost práva zajišťuje opravdovou spravedlnost a zaručuje demokratický právní stát, tj. stát, který v podstatě sám sebe reguluje právem a řídí se jím.⁷² Socialistický režim je tak zpětně kritizován, že sám vydával zákony i dohlížel na jejich aplikaci (výše probíraná provázanost státu s právem je zde vnímána jako jeden z největších problémů minulého režimu). Celý justiční proces měl tudíž v rukou a mohl si s ním nakládat, jak se mu zlíbilo. Z této pozice jsou (a to zcela oprávněně) kritizovány zločiny 50. let i pozdější politicky motivovaná perzekuce – jedná se zejména o Chartu 77 a dění okolo ní.⁷³ Celý minulý režim je tak někdy označován jako nezákonný.

Z pozice ďáblova advokáta lze tvrdit, že stát si sice vytvářel vlastní zákony, ale to je normální pro jakýkoliv režim, protože jeho právo v určitém slova smyslu reflektuje jeho hodnoty. Např. Bernd Rütters ve svých úvahách o spravedlnosti přichází s touto tezí: *„Neexistuje neideologické, tedy nehodnotící nebo bezsvětonázorové právo. Právní normy vždy hodnotí stavy podle světonázorových, tj. v mém pojetí „ideologických“ měřítek. Právo je ve všech dobách ideologickou kategorií.“*⁷⁴ Nejde ale pouze o vydávání nových právních norem, ale také o jejich aplikaci, kterou mají v dnešní demokratické společnosti na starosti nezávislé soudy (byť ani náš justiční systém není dokonalý, ale v porovnání s tím komunistickým je rozhodně lepší a snaží se o co největší spravedlnost pro všechny občany, ne pouze vládnoucí skupinu). U socialistického státu je navíc pramen práva absolutně nezpochybnitelný – je to totiž vůle dělnické třídy, která tvoří většinu společnosti, a právo z ní odvození je tedy spravedlivější než právo buržoazní.

Proklamované rovnostářství socialistické spravedlnosti ale jen těžko obstojí v konfrontaci s mnohými případy nespravedlivého zacházení s odpůrci režimu. Jako hlavní nedostatek se nejčastěji uvádí nedodržování základních občanských a lidských

⁷² Občané tím pádem mají kýženu právní jistotu, že jejich práva budou dodržována.

⁷³ Jde zejména o zaměření na svévolné postupy bezpečnostních složek nebo ovlivněné rozhodování soudů, či nerespektování přijatých mezinárodních úmluv (především o lidských právech).

⁷⁴ RÜTTERS, Bernd, *Co je na spravedlnosti nespravedlivé – k proměnám právních ideálů při změnách politických režimů*, Právník, roč. 133 (1994), č. 5, s. 444.

práv.⁷⁵ Za další nedostatek mnozí autoři označují nesvobodnou právní vědu, potažmo celé právnictvo. Právní věda musela být poplatná oficiální ideologii, a tudíž i státu. A právě bez kvalitní právní vědy, která by se rozvíjela prostřednictvím kritické diskuse o problematických otázkách z oblasti práva, nemůže být o demokratickém právním státu ani řeč. Ústřední problém ale opět spočívá v aplikaci zákonů, což bohužel platí i pro pozdně socialistické Československo 70. let. Pokud panuje rozpor mezi právními normami (zákony) a jejich aplikací, jen stěží budeme obhajovat, že při takovémto stavu panuje spravedlnost. Za aplikaci práva je navíc odpovědný stát (který to vykonává prostřednictvím institucí, třeba i prokuratury), čímž se oklikou opět dostáváme k problematickému vztahu státu a práva.

Je samozřejmé, že tato kritika vychází z dnešních hodnotových postojů (antikomunismus je pro dnešní českou společnost v symbolické rovině dost důležitý) a ze vnímání právního státu a obecně role práva ve společnosti. Souzení zločinů minulého režimu tím pádem získává i takto symbolický význam: „*Právní hodnocení zločinů svrženého režimu přináší zároveň i autoritativní hodnocení uplynulé dějinné epochy, přispívá ke konstituování základních duchovních hodnot nově budovaného řádu.*“⁷⁶ I Jiří Přibáň vidí právo jako vhodný prostředek k hodnotovému vymezení proti minulému režimu i proto, že součástí revoluce je nový pohled na spravedlnost, kterou každá strana vnímá jinak. Proto se hodnoty nového režimu promítají i do preambulí ústav a zákonů.⁷⁷ Ani náš dnešní demokratický právní stát však není bez problémů na úseku práva. Řada občanů se potýká se zastaralými právními normami a novodobé trendy (spojené třeba s obrovským rozmachem digitalizace a sociálních sítí) nejsou skoro vůbec zákonem podchycené.⁷⁸

⁷⁵ Např. KULCSÁR, Kálmán, Právní kultura, právní stát a rule of law v historickém kontextu východní periferie Evropy, Právník, roč. 130 (1991), č. 3.

⁷⁶ KOZÁK, Jiří, Právně teoretická východiska postihu zločinů totalitních režimů, Právník, roč. 143 (2004), č. 5, s. 417.

⁷⁷ PŘIBÁŇ, Jiří, *Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem*, in: GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (eds.), *Kapitoly z dějiny české demokracie po roce 1989*, Praha – Litomyšl, 2008, s. 288-292.

⁷⁸ Jsem si vědom toho, že dnešní legislativní proces je mnohem komplikovanější a v rámci zákonodárné složky probíhají bouřlivé debaty (na rozdíl od doby normalizační). Spíš jsem chtěl poukázat na to, že mít neproblematické právo je velmi obtížné, ne-li nemožné.

Socialistická zákonnost (potažmo celé komunistické pojetí práva) tedy rozhodně nebyla bezproblémová. Pokud se nyní obrátíme zpět k právním expertům, kteří popisovali socialistickou zákonnost jako metodu řízení společnosti, vracíme se také k otázce, co tím sledovali, jaká byla její funkce? Socialistická zákonnost začala hrát významnou úlohu na konci 50. let po kritice kultu osobnosti a následné destalinizaci. Vedení KSČ tak dalo najevo odklon od veřejného násilí a rozhodlo se akcentovat řád a pořádek.⁷⁹ Do tohoto nového systému socialistická zákonnost skvěle zapadala. I v námi zkoumaných 70. letech tedy komunistický establishment lpěl na socialistické zákonnosti, kterou chápal jako nástroj disciplinace a řízení společnosti.⁸⁰ Vývoj v právní vědě byl s tímto obecným vývojem v souladu – na konci 50. let nastupoval formalismus, který dával občanům větší právní jistotu. Mimo jiné měla socialistická zákonnost také sloužit jako záruka toho, že teror 50. let se už nevrátí a establishment se tak bude (alespoň to proklamoval) do určité míry limitovat právem. Socialistická zákonnost měla i velký legitimizační význam pro politiku KSČ jako takovou. Nemůžeme popřít, že odklon od právního aktivismu a omezení veřejného násilí mohl na občany působit pozitivně. Tento započatý trend potom právní experti následovali, až vytvořili fenomén socialistické zákonnosti, který hrál velmi důležitou roli i během tzv. normalizace. Společnost se totiž nacházela ve fázi rozvinutého (nebo pozdního) socialismu a vedoucí představitelé komunistické strany se už mohli opřít o vybudovanou síť organizací, institucí i zákonů, díky nimž akcentovali potřebu socialistické zákonnosti,⁸¹ která občanům zaručí lepší svět a jim samotným vládu.

Moje teze tedy spočívá v tom, že právo obecně (i právní věda apod.) bylo na jednu stranu s režimem dosti provázané a bylo mu poplatné. Jinak to nejspíše ani nešlo, protože komunistický establishment přisuzoval socialistické zákonnosti prvotřídní význam – spatřoval v ní prostředek kontroly společnosti a metodu jejího řízení. Na druhou stranu v 70. letech už bylo nové socialistické právo pevně

⁷⁹ KOLÁŘ, Pavel, PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, s. 60–71.

⁸⁰ Na technokratické tendence (tedy chápání ji jako vědecká metoda řízení „všeho“) socialistické zákonnosti poukazuje Michal Kopeček: KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019, s. 54-55.

⁸¹ Mohli tedy užít tzv. profylaktické metody kontroly, nikoliv otevřené násilí a teror, který se špatně kontroluje.

kodifikované a režim se mohl opřít o svoje experty (a ne staré, buržoazní) i nové socialistické zákony. I to vedlo k právnímu pozitivismu, který logicky dával lidem větší právní jistotu, byť bylo poměrně jasné, kde jsou hranice, za které se bez postihu nedá jít. Oproti 50. letům došlo k velkému omezení, či důslednějšímu skrývání očividných nezákonností, což mohlo občanům dávat pocit určité předvídatelnosti života. Komunistické elity tedy tímto důrazem na socialistickou zákonnost, která nebyla prázdným pojmem, legitimizovaly svoji politiku a „vyjednávaly“ s občany svoje panství.

4 Generální prokuratura Československé socialistické republiky v 70. letech

4.1 Nástin fungování Generální prokuratury ČSSR v 70. letech

Generální prokuratura ČSSR, strážkyně socialistické zákonnosti, na počátku tzv. normalizace čelila staronovým výzvám. Nový generální prokurátor Ján Feješ (nahradil v roce 1969 svého předchůdce Miloše Čerovského) ve svém referátu na rozšířeném kolegiu generálního prokurátora dne 25. června 1969 proklamoval úlohu prokuratury jakožto pomocnice KSČ při vykonávání funkcí socialistického státu a odsuzoval krizový vývoj předcházejícího roku.⁸² Stejně vyznění má dokument, který hodnotí význam XIV. sjezdu KSČ (významná událost v rámci konsolidace režimu po pražském jaru): „*Další všestranný rozvoj naší socialistické společnosti, rozvoj jejího politického systému, ekonomiky, životní a kulturní úrovně lidu, je plně závislý na důsledném uplatňování vedoucí úlohy Komunistické strany Československa.*“⁸³ Prokuratura také měla zůstat centralistickým orgánem, nezávislým na jakýchkoliv místních vlivech, čímž se měla zaručit všeobecnost zákonnosti. Zákony, které se prokuratury týkaly, ji nijak zásadně nezměnily (federalizace viz níže), tudíž úkoly prokuratury zůstávaly tytéž: střežit socialistickou zákonnost, konat roli obžaloby, vykonávat dozor v trestním řízení i dozor všeobecný apod.⁸⁴ Působení v trestním řízení přitom zůstalo hlavní náplní práce prokurátorů. Generální prokuratura byla samozřejmě dělena – měla několik odborů,⁸⁵ z nichž každý se věnoval určité problematice (nejvýznamnějšími byly odbor dozoru v trestním řízení a odbor všeobecného a občanskosoudního dozoru).

⁸² Dostupné in: *Z referátu generálního prokurátora (Dr. Ján Feješ, generální prokurátor ČSSR na rozšířené schůzi kolegia generálního prokurátora dne 25. června 1969)*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 1 (1969), č. 4, s. 299-323.

⁸³ Národní archiv (NA), fond (f.) Generální prokuratura ČSSR (GP ČSSR), schůze kolegia generálního prokurátora z 28. 9. 1971 (č. 8/71), materiál nezpracován, *Hlavní zaměření činnosti československé prokuratury po XIV. sjezdu KSČ* (Praha 10. 9. 1971).

⁸⁴ Viz poznámka č. 63.

⁸⁵ Jednalo se o: sekretariát generálního prokurátora ČSSR, odbor dozoru v trestním řízení, odbor všeobecného a občanskosoudního dozoru, odbor speciální, odbor kádrový a personální, odbor statistický a analytický, odbor plánovací a finanční, odbor zvláštních záležitostí. Viz: NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR z 4. 11. 1975 (č. 8/75), materiál nezprac., *Projekt zdokonalování a racionalizace informační soustavy v resortu Generální prokuratury ČSSR, ČSR a SSR* (Praha 7. 10. 1975).

Do organizace prokuratury samozřejmě výrazně zasáhla federalizace ČSSR. Tyto změny zahrnovala novela zákona o prokuratuře z roku 1965.⁸⁶ Nově vznikly republikové prokuratury, tedy Generální prokuratura České socialistické republiky a Generální prokuratura Slovenské socialistické republiky. Těm podléhaly příslušné nižší prokuratury (krajské, okresní atd.). Republikové prokuratury byly naopak odpovědné příslušným národním radám.⁸⁷ Nad nimi stála federální Generální prokuratura Československé socialistické republiky, která se zodpovídala Federálnímu shromáždění. Pod tu přímo spadala i vojenská prokuratura.⁸⁸ Generální prokurátor ČSSR mohl do agendy republikových prokurátorů zasahovat v případě, kdy předpokládal, že hrozí nebezpečí z prodlení, nebo proto, že generální prokurátor republiky je nečinný. Mimo to měl samozřejmě hlavní slovo ve vykonávání dozoru nad zákony vydanými FS.⁸⁹ To ale nebrání faktu, že velká část pravomocí se přesunula na republikové prokurátory.⁹⁰

Generální prokuratura ČSSR (dále jako GP ČSSR) byla nejvyšším orgánem prokuratury (viz výše), která jako celek měla pomáhat KSČ vykonávat její právní politiku. Můžeme tedy říci, že koordinovala činnost a udávala směr prokurátorům republikovým, kteří takto instruovali i své podřízené, byť samotní republikoví generální prokurátoři měli poměrně rozsáhlé pravomoci. To se často dělo na kolegiu generálního prokurátora, což byla schůze (konaná většinou jednou měsíčně), na které se sešli všichni vrcholní představitelé různých složek prokuratury.⁹¹ Kolegium jednalo na základě předpřipravených písemných materiálů a po následné diskusi přijalo závěry, přičemž hlavní slovo měl generální prokurátor ČSSR – po celá 70. léta to byl Ján Feješ.

⁸⁶ Zákon č. 147/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 60/1965 Sb., o prokuratuře. Dostupné online z: https://www.epravo.cz/_dataPublic/sbirky/archiv/sb46-69.pdf (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

⁸⁷ Tedy České národní radě a Slovenské národní radě.

⁸⁸ A také Výzkumný ústav kriminologický, který měl zastřešovat vědecká bádání a výzkumy ohledně kriminality.

⁸⁹ § 1, odst. 4 výše citovaného zákona č. 147/1969 Sb.

⁹⁰ Generální prokuratura ČSSR nicméně i nadále byla jaksi nadřizena. Byla ideovým centrem, ze kterého republikoví prokurátoři přijímali stanoviska a podávaly tam pravidelné zprávy o nejrůznějších tématech.

⁹¹ Jednalo se hlavně o generálního prokurátora ČSSR, generálního prokurátora ČSR, generálního prokurátora SSR a dále o zástupce vojenské prokuratury a Výzkumného ústavu kriminologického (VÚK). Většinou ale na kolegium chodilo více lidí, mohl také dorazit nějaký zástupce KSČ.

Zároveň ale nemůžeme vnímat GP ČSSR jakožto nějaký autonomní orgán, který by měl ideovou nezávislost. Generální prokurátor se řídil pokyny vycházejícími z ÚV KSČ.⁹² To není nic překvapivého vzhledem k pojetí prokuratury jako takové – od února 1948 se postupně přeměnila v mocenský nástroj vládnoucí strany.

Mimo kolegia a samotného generálního prokurátora zastávaly funkci řídicího orgánu ještě operativní porady (dále jako OP) vedoucích pracovníků GP ČSSR (zhruba od 2. poloviny roku 1976 zvané operativní porady generálního prokurátora ČSSR. Přináležitost vyjádřená dodatkem „...generálního prokurátora“ svědčí o roli, jakou měl generální prokurátor v proklamované monokratickém orgánu – byl nejvyšším šéfem, který měl rozsáhlé pravomoci). Podle dokumentu určujícího zásady konání operativních porad byl jejich účel takovýto: „*Účelem operativních porad generálního prokurátora ČSSR je pohotově projednat, řešit a zabezpečit aktuální úkoly Generální prokuratury ČSSR.*“⁹³ OP se také měly konat častěji, zpravidla jednou za 14 dní, ale bylo to logicky podle potřeby a účastnil se jich užší okruh pracovníků.⁹⁴ Operativní porady tedy sloužily opravdu jako jakési řídicí středisko GP ČSSR. Jednalo se na nich totiž o všem možném: od závěrů sjezdu KSČ po kádrové problémy, finanční zajištění prokuratury nebo zahraniční cesty pracovníků. Na rozdíl od kolegií tedy v podstatě zajišťovaly provoz a organizaci GP ČSSR.⁹⁵

Není jistě překvapivé, že velkým tématem prokuratury se na poměrně dlouho stala kádrová otázka. Pozůstatky reformního procesu se sice na prokuratuře ještě nějakou dobu držely, ale její vedoucí pracovníci si dávali velmi záležet, aby od nich instituci očistili. Tzv. kádrová situace byla prvořadým úkolem. Aby totiž mohla prokuratura bezchybně fungovat v souladu s jejím staronovým směřováním, bylo potřeba se zbavit pracovníků, kteří byli naklonění reformě během pražského jara. To dokládá i zápis z diskuse ohledně dokumentu Návrh dlouhodobé koncepce kádrové

⁹² Ať už šlo o různé vyhlášky a směrnice, ale i třeba o závěry sjezdu (nejvyššího orgánu) KSČ.

⁹³ NA, f. GP ČSSR, operativní porada generálního prokurátora ČSSR z 25. 2. 1970 (č. 2/1970), materiál nezprac., *Návrh – Zásady pro konání operativních porad generálního prokurátora ČSSR* (Praha 17. 2. 1970).

⁹⁴ Podle dokumentu citovaného v poznámce č. 76 to byli: generální prokurátor ČSSR, jeho náměstci, vedoucí sekretariátu GP ČSSR a vedoucí odborů a oddělení GP ČSSR, podle potřeby popřípadě další pracovníci.

⁹⁵ Stálým bodem na programu OP byla kontrola plnění úkolů a zprávy z jednotlivých odborů.

práce na čs. prokuratuře, která se konala na kolegiu generálního prokurátora 28. září 1971. Ján Feješ diskusi uzavřel slovy: „*Za 5 let by situace na prokuratuře i kádrech měla být normalizována je třeba přesně vědět, kolik pracovníků během roku odejde do důchodu nebo z jiných důvodů a kolik pracovníků přijde ze škol. Musíme ovlivnit výchovu absolventů, ale také výběr uchazečů ke studiu na vysoké škole i obsah postgraduálního studia.*“⁹⁶ Generální prokurátor ČSSR tu explicitně mluví o důležitosti výběru a ovlivnění kvality kádrů, které jsou pro práci na prokuratuře potřeba. Zařazuje to ale do poměrně dlouhodobého horizontu – do 5 let by toto téma již nemělo být problémem. Mimo to rovněž mluví obecněji o personálním zajištění (kdo odejde do důchodu apod.), které vedoucím pracovníkům prokuratury dělalo vrásky pravidelně (v dokumentech napříč celými 70. lety se opakovaně vrací k problému nedostatku pracovníků, a tudíž neschopnosti plnit tak velké kvantum práce, které prokuratuře z povahy jejího zaměření připadá), ale bylo do velké míry způsobeno právě kádrovými čistkami na počátku tzv. normalizace.

4.2 Strážkyně socialistické zákonnosti

Prokuratura socialistického typu byla v podstatě vybudována roku 1952 a jak proklamoval první paragraf zákona o prokuratuře z daného roku, jejím cílem bylo střežit socialistickou zákonnost: „*Generální prokurátor střeží, prosazuje a upevňuje socialistickou zákonnost, [...]*“⁹⁷ V první části této práce jsem se pokusil rekonstruovat, co si pod všudypřítomnou socialistickou zákonností představovali zejména právní vědci 70. let. Závěry z této části se pokusím přenést a porovnat s děním na GP ČSSR jakožto instituci, která měla na starost více praktickou stránku věci.

Socialistická zákonnost byla velmi často definována jakožto metoda řízení společnosti. GP ČSSR v tomto ohledu není výjimkou. I prokurátoři vnímali zákonnost jakožto vhodný nástroj k budování socialistické společnosti a jejímu rozvoji. Také se nijak nelišili od právních vědců⁹⁸ tím, že akcentovali třídnost socialistické zákonnosti,

⁹⁶ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR z. 28. 9. 1971 (č. 8/71), materiál nezprac., *Zápis ze schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR konané dne 28. září 1971* (Praha 28. 9. 1971).

⁹⁷ § č. 1 Zákona č. 65/1952 Sb. o prokuratuře, dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-65> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

⁹⁸ Nutno podotknout, že někteří prokurátoři v podstatě právními vědci byli (minimálně často byli právní experti) a do odborných periodik někdy přispívali.

resp. i práva obecně (což považovali za výhodu), požadovali všeobecné dodržování zákonů nebo apelovali na zlepšování třídního vědomí. Ostatně prokuratura samotná měla sice být orgán samostatný (a tudíž nezávislý na jakýchkoliv místních vlivech, aby byla zajištěna právě všeobecnost socialistické zákonnosti), ale zároveň pomáhala realizovat právní politiku KSČ. Nutno podotknout, že tohoto úkolu se prokuratura zhostila tzv. na jedničku. Obzvlášť v 70. letech, které jsou ve více ohledech spíše takovým polovičním návratem před reformní závěr 60. let, nemůžeme na GP ČSSR pozorovat nějaký autonomní vývoj. Naopak se zdá, že generální prokurátor považoval instrukce ze stranického vedení téměř za posvátné a řídil se jimi do posledního puntíku.⁹⁹ Kromě různých usnesení přijatých ÚV KSČ představoval vrcholnou událost sjezd Komunistické strany Československa. Po jeho skončení byl na jeho základě vždy vypracován plán na dalších 5 let, který sloužil jako takové programové prohlášení, a kterým se prokurátoři posléze řídili, což je z dobového hlediska jenom logické.¹⁰⁰

GP ČSSR (i prokuratura jako celek) měla jako orgán na starosti velmi rozsáhlou agendu.¹⁰¹ Tato instituce také dlouhodobě řešila personální zabezpečení, aby vůbec mohla plnit jí stanovené úkoly. Je tedy poměrně logické, že na nějaké velké teoretizování ohledně socialistické zákonnosti nezbyl prokurátorům čas a spíše se věnovali praktické stránce věci.¹⁰² Pokud tedy měli střežit socialistickou zákonnost,

⁹⁹ Např. v dokumentu, který hodnotí XV. sjezd KSČ a jeho význam pro prokuraturu se píše, že další etapa budování rozvinuté socialistické společnosti: „*Vyžaduje uskutečňovat v činnosti prokuratury důsledně vedoucí úlohu KSČ, všestranně realizovat závěry XV. sjezdu KSČ.*“ In.: NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 15. 9. 1976 (č. 9/76), materiál nezprac., *Návrh hlavního zaměření činnosti čs. prokuratury po XV. sjezdu KSČ a návrh realizačního harmonogramu jmenovitých úkolů* (Praha 3. 9. 1976).

¹⁰⁰ A když se blížil sjezd následující, bylo hodnoceno plnění úkolů, které stanovil sjezd předchozí.

¹⁰¹ Připomeňme, že se jednalo o: vykonávat všeobecný dozor, trestní stíhání osob (jež se dopustili buď zločinu nebo přestupku), dozor nad zákonností v přípravném trestní řízení, dozor nad zákonností postupu soudů a státních notářství a dozor nad zákonností v místech, kde se vykonává trest odnětí svobody, vazba. Viz: Zákon č. 65/1956 Sb. o prokuratuře. Dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1956-65> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

¹⁰² Nutno podotknout, že v žádných dokumentech ani člancích prokurátorů jsem nenašel, co přesně si pod pojmem socialistická zákonnost dané osoby představují. Opět (zabýval jsem se tímto problémem výše) tedy můžeme říci, že to pro ně byl pojem všeobecně známý, předpokládali, že na něm panuje shoda a neobtěžovali se ho nějak hlouběji definovat.

museli se samozřejmě zaměřit na věci, které ji nejvíce ohrožovaly. V tomto kontextu se často objevuje formulace dodržování (nebo upevňování) zákonnosti.¹⁰³ Socialistická zákonnost měla zajišťovat co nejpřísnější dodržování zákonů, a být tak prostředkem k dosažení ideálního stavu který nastane, až se zákony přestanou porušovat úplně. Tohoto ideálního stavu se mělo dosáhnout bojem s úkazy, které ho nejvíce ohrožovaly, a na prvním místě zde trůnila kriminalita jakožto naprosto nežádoucí celospolečenský jev.¹⁰⁴ Zákonnost jakožto proklamovaná metoda řízení společnosti tedy z pohledu prokuratury v praxi obsahovala hlavně dozor nad dodržováním zákonů,¹⁰⁵ čímž pomáhala vykonávat právní politiku KSČ, jež právo pojímala jako mocenský nástroj státu k uskutečnění vize vládnoucí garnitury. Rád bych na tomto místě opět zdůraznil, že socialistická zákonnost (i pojetí práva jako celku) byla od konce 50. let velmi akcentovaná a plnila legitimační funkci. V 70. letech sice stále docházelo k nespravedlnostem,¹⁰⁶ ale vládnoucí strana je odsouvala do pozadí mimo zraky naprosté většiny občanů, kterým se naopak snažila vyjít trochu vstříc, protože věděla, že návrat k metodám raných 50. let je již nepřijatelný.

Dokumenty GP ČSSR se kriminalitě věnovaly opravdu důkladně a často. Jedním z každoročně se opakujících stěžejních dokumentů byl *Rozbor stavu a vývoje kriminality a činnosti prokuratury za rok ...* (název se v jednotlivých letech trochu proměňuje, ale účel je vždy stejný). Pokud se budeme držet tohoto typu dokumentu, ale samozřejmě i dokumentů dalších, můžeme pozorovat, které oblasti kriminality dělaly prokurátorům největší vrásky. V průběhu celých 70. let sem spadala recidiva, trestná činnost páchaná pod vlivem alkoholu, kriminalita mládeže, trestná činnost

¹⁰³ Např. nadpis v dokumentu z roku 1972, který má podat zprávu o stavu socialistické zákonnosti zní „*Předpoklady pro úspěšné plnění úkolů upevňování socialistické zákonnosti*“. In: NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 6. 5. 1972 (č. 4/72), materiál nezprac., *Nástin zprávy generálního prokurátora ČSSR a Nejvyššího soudu ČSSR o stavu socialistické zákonnosti pro Federální shromáždění* (Praha 21. 4.).

¹⁰⁴ Prokuratura samozřejmě nebyla jediný orgán, který měl toto na starost. Další byly například soudy nebo SNB.

¹⁰⁵ A to v dost široké perspektivě, vzpomeňme na všeobecný dozor.

¹⁰⁶ Týkalo se to především odpůrců režimu a postihování jejich aktivit (často mimosoudně). Disidentská kritika v podobě stížností, které prokazovaly nezákonné jednání ze strany příslušníků bezpečnosti, k orgánům jako právě prokuratura, byla velmi často zamítána nebo ignorována. Viz GEBAUER, František, *Pro generálního prokurátora ČSSR a prokurátory speciálního odboru zákony neplatily*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 23 (1992), č. 3-4, s. 76-96.

poškozující socialistickou ekonomiku (nebo také hospodářská trestná činnost) a popř. také trestné činy proti republice (o tom ještě viz níže).¹⁰⁷ K těmto čtyřem (resp. pěti) hlavním aspektům kriminality samozřejmě přibývaly další, jednalo se například o latentní kriminalitu nebo kriminalitu v dopravě. Nutno také dodat, že vývoj kriminality se v průběhu 70. let měnil. Na jejich počátku můžeme pozorovat vzestupný trend kriminality, a to až do roku 1972, od té doby byl trend naopak sestupný až do konce 70. let, kde lze pozorovat stagnaci až mírný nárůst.¹⁰⁸

Přejděme ale k pojetí kriminality. Dokumenty GP ČSSR kriminalitu označovaly za závažný celospolečenský jev, který úzce souvisel s historickým vývojem. Bezprostředně ho ovlivňovaly společenské procesy a bylo nutno na něj vždy nahlížet v určitém širším kontextu. Takto je poměrně vysoká kriminalita počátku 70. let vysvětlována „krizovým vývojem“ konce let šedesátých. Za příklad může posloužit úvod k dokumentu, jenž hodnotil stav a vývoj kriminality a činnosti prokuratury za rok 1969: „*Stav a vývoj kriminality v roce 1969 v ČSSR je tedy třeba posuzovat s přihlédnutím k dosavadnímu trendu zločinnosti za delší časové období a pro dosažení reálného přístupu ke stěžejním problémům kriminality je nutno promítnout její výskyt do pozadí celkové politicko-společenské situace v uvedeném roce.*“¹⁰⁹ Řekl bych, že takovéto nazírání na kriminalitu je běžné i dnes. Rozdíl je ale v tom, že v 70. letech v ČSSR si stát mohl za kriminalitu dosadit prakticky cokoliv, protože všechnu moc

¹⁰⁷ Příkladem může být dokument pojednávající o dalším směřování prokuratury po XV. sjezdu KSČ, který těmto 4 okruhům (protistátní kriminalita zde chybí) věnuje vlastní části: NA, f, GP ČSSR, schůze generálního prokurátora z 21. 1. 1977 (č. 1/77), materiál nezprac., *Nástin zprávy generálního prokurátora Československé socialistické republiky a Nejvyššího soudu Československé socialistické republiky o činnosti prokuratury a soudů při upevňování socialistické zákonnosti a jejich hlavních úkolech po XV. sjezdu KSČ pro orgány Federální shromáždění ČSSR* (Praha 11. 1. 1977).

¹⁰⁸ Pro dokreslení to takto v závěru hodnotí dokument z roku 1982. NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora, materiál nezprac., dokument ze 7. 4. 1982 (bohužel byl bez zařazení uložen v kartonu, není možné ho přesněji zařadit), *Přehled hlavních signálů a problémů ve stavu a vývoji kriminality a ve výkonu dozoru prokuratury v trestním řízení za rok 1981* (Praha 7. 4. 1982).

¹⁰⁹ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 28. 4. 1970 (č. 4/70), materiál nezprac., *Rozbor stavu a vývoje kriminality a činnosti prokuratury v roce 1969* (Praha 22. 4. 1970), s. 2.

držela v rukou KSČ.¹¹⁰ Takto sem spadaly i problémové protirepublikové trestné činy, které mohly poměrně výrazně omezovat základní lidská práva.

Jak tedy kriminalitu co nejvíce omezit a v ideálním případě dokonce úplně vyhubit? Prokurátoři správně poukazovali na to, že jejich práce obsahuje především stíhání důsledků kriminality. Zato její příčiny nedokázali nějak podstatněji ovlivnit. To se mohlo podařit pouze v součinnosti s jinými organizacemi,¹¹¹ nejen těmi činnými v trestním řízení, ale také celospolečenskými. Jednalo se třeba o národní výbory všemožných stupňů, Svaz socialistické mládeže apod. Podle vrchních představitelů prokuratury hrála prim preventivní činnost, kterou mohly nejlépe zajistit právě celospolečenské organizace. Prokurátoři se preventivní činnosti také mohli (a měli) účastnit, vystupovali například v rozhlase a televizi, nebo třeba vystupovali s přednáškami a referáty na školách. Tato preventivní činnost měla pomoci budovat lepší právní vědomí lidu, čímž by se vytvářelo prostředí pro kriminalitu nepříznivé, a tudíž jí bránící (viz výše). Mimo to byl také kladen velký důraz na kvalitní práci jednotlivých prokurátorů, ve které by neměly být trhliny kriminalitě pomáhající. Tak se mělo dosáhnout co nejlepšího dodržování socialistické zákonnosti. Nejednalo se o přehnanou trestní represi hraničící s terorem, ale vlastně o měkčí formu kontroly společnosti, která se snažila dávat lidem určité jistoty (známé sociální normalizační projekty netřeba více rozebírat) a naopak si tak zajistit toleranci vůči své politice. Právě v tomto nastavení hrála socialistická zákonnost (a právo obecně) prvořadý význam. Předpoklad dodržování zákonnosti byl akcentovaný od konce 50. let a je to jedna z věcí, která se udržela až do let 70. jakožto dobrý nástroj kontroly společnosti a legitimizace politiky KSČ. Návrat ke zvůli počátku 50. let už nebyl myslitelný, protože by nebyl společensky přijatelný, nicméně takovýto systém legitimacy založený mimo jiné na socialistické zákonnosti očividně přijatelný byl.¹¹²

¹¹⁰ Dnes je to, co patří do kriminality mnohem více založeno na společenském konsenzu a jakákoliv vládnoucí strana nebo koalice nemůže do kriminality „přidávat“ další položky podle toho, jak se jí to hodí.

¹¹¹ Prokuratura byla mimo jiné pověřena také koordinací součinnosti orgánů v boji proti kriminalitě.

¹¹² V tomto ohledu se také často hovoří o zahraničních (zejména západních vlivech). Jsem toho názoru, že v této oblasti ale dominovala politika vnitřní, a proto se tak často zaštiťují „společenskou přijatelností“.

V pojetí konkrétní instituce, zde GP ČSSR, se tedy ukazuje, že socialistická zákonnost neztratila nic ze své důležitosti ani funkcí. V porovnání s jejím popisováním na stránkách odborných knih a časopisů, které je většinou vedené na mnohem širší teoretické rovině, se proměňuje pouze akcent na určité složky zákonnosti. Její celkové pojetí se ale neliší. Prokuratura byla významnou institucí (stojící bokem ostatních ústředních orgánů jako nezávislý orgán), jež hrála poměrně významnou úlohu v pojetí i praktické aplikaci komunistického práva. A vzhledem k tomu, že prokuratura měla být hlavně ochránkyní socialistické zákonnosti, ústředním tématem v tomto kontextu se poté stala kriminalita všeho druhu a boj proti ní.

4.3 Generální prokuratura ČSSR a tzv. protirepublikové trestné činy

Z dnešního pohledu je komunistické období naší minulosti vnímáno velmi negativně. Kromě zadušení demokratického pluralismu (beztak omezeného už v tzv. třetí republice), rozvrácení vesnice a zemědělství prostřednictvím kolektivizace nebo znemožnění cestování do velké části tehdejšího světa, je jedním z hlavních terčů této kritiky postihování, často svévolné, odpůrců režimu.¹¹³ To se odehrávalo především na základě tzv. protirepublikových trestných činů, které byly v trestním zákoně uvedené jako trestné činy podle I. hlavy zvláštní části trestního řádu.¹¹⁴ Právě prokuratura se na těchto postizích podílela také. Myslím, že tato oblast působení prokuratury může být

¹¹³ O tomto tématu bylo napsáno velké množství literatury, tudíž bych případného čtenáře, který by chtěl získat ucelený přehled, co se represe v komunistickém Československu týče, odkázal na tyto práce: Např. BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Třídní (ne)spravedlnost: Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu v letech 1948–1989*, Praha 2020 nebo PAŽOUT, Jaroslav, *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha 2017 nebo CUHRA, Jaroslav, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997 atd. (pro doplnění stačí otevřít seznam literatury některé ze zde citovaných knih).

¹¹⁴ Konkrétně se jednalo o: vlastizrada, rozvrácení republiky, teror, záškodnictví, sabotáž, podvrácení republiky, poškozování státu světové socialistické soustavy, pobuřování, zneužívání náboženské funkce, hanobení republiky a jejího představitele, hanobení státu světové socialistické soustavy (oddíl první), dále vyzvědačství, ohrožení státního tajemství, vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy, opuštění republiky, vniknutí na území republiky, porušování předpisů o mezinárodních letech, poškozování zájmů republiky v cizině (oddíl druhý), dále spolupráce s nepřitelem, válečná zrada a služba v cizím vojsku (oddíl třetí) – viz zákon č. 140/1971 Sb. trestní zákon (paragrafy 91 – 115), dostupné online z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon140-1961.pdf> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

zajímavým dokreslením její činnosti, protože ukazuje, jak vedení GP ČSSR přistupovalo k takto delikátní záležitosti. Byli plně podřízeni instrukcím z vedení (tedy ÚV KSČ) nebo můžeme naopak pozorovat nějakou autonomii? A jak jde ruku v ruce střežení socialistické zákonnosti a postih ideových odpůrců komunistické diktatury?

Na počátku tzv. normalizace prokuratura protirepublikové činy řešila dosti intenzivně. Jednalo se především o vyřizování nelegální migrace, ale také o rozsáhlé postihování přívrženců reformního procesu a různých „protirežimních živlů“, což trvalo zhruba do roku 1972. V dokumentech, jež pravidelně hodnotí vývoj kriminality, je od roku 1973 konstatován značný pokles a v přehledu za rok 1974 dokonce oddíl ohledně protistátní trestné činnosti úplně chybí!¹¹⁵ To ostatně kopíruje politický vývoj a konsolidační proces normalizačního režimu, kterému se na počátku 70. let podařilo dosáhnout poměrně dobré stability, a tudíž i omezit protistátní kriminalitu. Na poli prokuratury v této oblasti panovala plná shoda (resp. následování) s politikou KSČ, což odpovídalo postavení prokuratury coby mocenského nástroje státu. Že GP ČSSR považovala protistátní oblast kriminality za velice závažnou, dokazuje i vznik speciálního odboru v roce 1974, který se měl právě na protirepublikovou trestnou činnost specializovat.¹¹⁶ Takto také od roku 1977 přibyl nový druh dokumentu, který každoročně hodnotil protistátní kriminalitu. Jakožto příčina velké části protirepublikových trestných činů se zde objevuje „ideologická diverze“, která podle prokurátorů měla nahlodat přesvědčení občanů o správnosti socialismu a byla často živena i ze zahraničí.¹¹⁷ Podvratná činnost tohoto druhu sice byla podle komunistického establishmentu velmi nebezpečná, ale nedokázala splnit svůj cíl, tedy rozšířit se mezi větší množství občanů. Například podíl protirepublikové kriminality na kriminalitě

¹¹⁵ V dokumentu hodnotícím vývoj kriminality za rok 1973 se takto konstatuje: „V roce 1973 pokles počtu osob stíhaných pro trestné činy protistátní povahy pokračoval a byl ještě výraznější, než v předchozím období.“ NA, f. GP ČSSR, Schůze kolegia generálního prokurátora z 18. 6. 1974 (č. 5/74), materiál nezprac., *Rozbor stavu a vývoje trestnosti /kriminality/ a činnosti orgánů trestního řízení v roce 1973* (Praha 28. 5. 1974).

¹¹⁶ Více ke speciálnímu odboru viz PAŽOUT, Jaroslav, *Od teroru k ideodiverzi. „Protistátní trestná činnost v komunistickém Československu pohledem speciálního odboru Generální prokuratury ČSSR (edice dokumentů)*, in: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Třídní (ne)spravedlnost: Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu v letech 1948–1989*, Praha 2020, s. 257-339.

¹¹⁷ Jakožto 2 zásadní nepřátelská centra se zde uvádějí periodika *Listy Jiřího Pelikána* (Řím) a *Svědectví Pavla Tigrida* (Paříž).

celkové byl za rok 1979 pouze 2,53 %.¹¹⁸ Nutno ještě dodat, že prokuratura se podílela především na trestních postizích odpůrců režimu, tedy působila hlavně soudní cestou. To ale nebyl jediný způsob, jak tyto odpůrce od jejich činnosti odradit. Mimo to se společně s SNB, tedy i StB, snažila řadu takovýchto věcí řešit mimosoudně. Jednalo se o výchovnou činnost, svévolné domovní prohlídky, vyhazovy z práce či školy (popř. neumožnění studia) apod. Výmluvný případ můžeme uvést z dokumentu hodnotícího protistátní činnost za rok 1975: „*Protispolečenská činnost na bázi ideologické diverze byla totiž i v roce 1978 v převážné míře tlumena politickým působením a preventivně výchovnými zásahy příslušníků SNB a orgánů prokuratury.*“¹¹⁹ Odpůrci režimu poté někdy na tyto „preventivní prostředky“ podávali stížnosti, které v naprosté většině zůstávaly bez odezvy, nebo byly vyřízeny tím, že podatel stížnosti je protispolečenský živel a tudíž nemá smysl se tím zabývat (na některé tyto případy poukazuje František Gebauer ve svém článku z počátku 90. let).¹²⁰

Proč ale GP ČSSR zřizovala speciální odbor, když vývoj protistátní trestné činnosti ukazoval jasně sestupný trend? Dle mého úsudku můžeme důvod hledat právě v požadavku na co nejpřísnější dodržování socialistické zákonnosti. Socialistickou zákonnost lze na jednu stranu chápat jako požadavek na všeobecné dodržování zákonů, ale na druhé straně znamenala také metodu řízení společnosti, jak už bylo popsáno výše. Byla tedy jakýmsi ideovým nástrojem KSČ, která se tímto pojmem zastřešovala, když uplatňovala svoji právní politiku. Především mnohokrát proklamovaná třídnost justice zajišťovala, že právo bylo plně podřízeno představám a potřebám KSČ. A do právní politiky také patřily trestné činy proti republice, které byly formulovány tak, aby se daly aplikovat na co nejširší škálu různých činů podle aktuální potřeby. Právě hrozba „ideodiverze“ musela normalizační elity do značné míry dost děsit, protože jejich režim byl mimo jiné postavený na odsuzování pražského jara (viz důležitost příručky *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ*), které mělo ve své době

¹¹⁸ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 17. 6. 1980 (č. 4/80), materiál nezprac., *Vyhodnocení stavu a vývoje protistátní kriminality a činnosti prokuratury za rok 1979* (Praha 28. 5.).

¹¹⁹ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 26. 6. 1979 (č. 3/1979). materiál nezprac., *Vyhodnocení stavu a vývoje protistátní kriminality a činnosti prokuratury z tohoto úseku za rok 1978* (Praha 11. 6. 1979).

¹²⁰ GEBAUER, František, *Pro generálního prokurátora ČSSR a prokurátory speciálního odboru zákony neplatily*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 23 (1992), č. 3-4.

širokou společenskou podporu. Nemohly tedy riskovat, že by třeba i jen část národa byla vystavena nekontrolovanému vlivu z řad opozice. Komunistický establishment sice možná rezignoval na svůj komunistický sen a opravdu přesvědčených komunistů bychom našli ve straně málo, nicméně nutnost zachovat legitimitu vládnoucí moci nutila k alespoň rituálnímu přihlášení se k oficiální ideologii. Proto tedy byl kladen takový důraz na trestné činy proti republice, protože ty představovaly ohrožení esence samotného režimu, který si nárokoval vládu nad celou společností.

System socialistické zákonnosti však nebyl bez trhlin ani ve svém vlastním rámci. Na to v 70. letech (hlavně v druhé půli této dekády) mířila disidentská kritika, která se vyznačovala akcentací legalismu. Podnětem pro vznik této kritiky se stalo přijetí závěrečného aktu z helsinské konference (KBSE – Konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě), jenž byl ve sbírce zákonů zveřejněn 13. října 1976.¹²¹ Součástí závěrečného aktu KBSE byl také tzv. třetí koš, který obsahoval závazek dodržování lidských a občanských práv.¹²² To byl podstatný „šťouchanec“ pro opozici napříč celým východním blokem. V ČSSR zafungoval jako další důležitý impulz proces se členy undergroundových skupin Plastic People of the Universe a DG 307 v září 1976, který odsoudil čtyři osoby (Ivan Martin Jirous, Pavel Zajíček, Svatopluk Karásek a Vratislav Brabenec) za trestný čin výtržnictví, přičemž se jednalo o instrumentální použití práva vůči skupině nonkonformních občanů, ve kterých režim spatřoval hrozbu.¹²³ V tom různé proudy opozice oprávněně viděly i útok na sebe a proces v různých rezolucích, dopisech apod. vehementně odsuzovaly. I díky tomu vznikla Charta 77, která spojovala různé proudy protirežimní opozice. Její kritika vládnoucí moci byla legalistická – požadovala, aby stát dodržoval ty zákony, ke kterým se upsal (mimo jiné i v závěrečném aktu KBSE). V prohlášení Charty 77 z 1. ledna 1977 se píše: „*Jejich [tj. závěrečných aktů KBSE – pozn. aut.] zveřejnění nám ale s novou naléhavostí připomíná, kolik*

¹²¹ Vyhláška č. 120/1976 Vyhláška ministra zahraničních věcí o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-120> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

¹²² Nutno podotknout, že závěrečný akt KEBS komunistická strana v čele se SSSR vnímala hlavně jako potvrzení poválečného vývoje v Evropě.

¹²³ Více viz např. OTÁHAL, Milan, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, Praha 2011 s. 118-123.

*základních občanských práv platí v naší zemi zatím – bohužel – jen na papíře.*¹²⁴ K tomu je nutno dodat, že komunistický režim (spolu s celým východním blokem v čele se SSSR) přisuzoval větší důležitost jiným závěrům KBSE, které potvrzovaly poválečné uspořádání Evropy (a tím pádem i ČSSR získala jistější status, který býval někdy po invazi vojsk Varšavské smlouvy zpochybňován). Třetí koš byl nahlížen jako poměrně nezávazný, což ale nekorespondovalo s modelem socialistické zákonnosti v tom pojetí, že zákony, by měly platit bezpodmínečně a pro všechny, což by mělo zabránit návratu revolučního teroru.

Podle Michala Kopečka se disidentský legalismus mohl uchytit jen v takovém systému, který zákonnosti přisuzoval velkou důležitost: „*Disidentský legalismus se mohl stát trvalou součástí opozičního strategického repertoáru jen proto, že pozdně socialistické režimy využívaly zákon jako jeden z ústředních nástrojů vládnutí více než kdy v minulosti.*“¹²⁵ V revolučním zápalu 50. let by takováto kritika prostě nebyla myslitelná. S tím také souvisí fakt, že chartistická kritika cílila více na provádění aplikace zákonů než na jejich znění.¹²⁶ Různí odpůrci také byli souzeni za trestné činy, které do tzv. protirepublikových trestných činů vůbec nespádaly (třeba již zmiňované výtržnictví, příživnictví nebo útok na veřejného činitele). Ale i když se jednalo o tzv. činy proti republice, jejich definice byla natolik vágní, aby to umožnilo výklad ve značně širí a podle aktuální potřeby. Instrumentální používání práva je zde více než patrné a podíleli se na něm ve velké míře i prokurátoři. Legalistická kritika režimu tedy stála na poměrně solidních základech a ukazovala, že proklamovaná socialistická zákonnost přece jenom není *vláda práva*, ale *vláda prostřednictvím práva*, při které má hlavní slovo stát a se zákonem si v rámci společensky přijatelných mezí může dělat, co se mu zlíbí. Prokuratura v tomto systému hrála klíčovou roli, protože konala roli obžaloby

¹²⁴ Citováno z: PREČAN, Vilém (ed.), *Charta 77 (1977-1989) - Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*, Bratislava 1990, s. 9.

¹²⁵ KOPEČEK, Michal, *Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech*, in: SUK, Jiří, KOPEČEK, Michal, ANDĚLOVÁ, Kristina, VILÍMEK, Tomáš, HERMANN, Tomáš, ZAHRADNÍČEK, Tomáš, *Šest kapitol o disentu*, Praha 2017, s. 17.

¹²⁶ KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019, s. 52.

v trestním řízení, tudíž jako prodloužená ruka státu dohlížela na to, aby mocenské zájmy KSČ nebyly v rámci práva narušeny.

4.4 Technokratický exkurz

Když čteme dokumenty GP ČSSR (zejména ty, které se zabývají rozborem kriminality, popř. dozorem na jiném úseku), lze si na první pohled všimnout, že pokud nepočítáme obecnější úvody a závěry, mají hutně statistický a analytický charakter. Je to poměrně logické, protože pro vyvození nějakých obecnějších závěrů z hrubých dat je potřeba jejich kvantifikace a pečlivé analýzy. Jde o vědecký postup a prokurátoři s daty nakládali jako experti (kterými také v podstatě byli). Myslím tedy, že i na GP ČSSR můžeme pozorovat určité technokratické tendence, které bych rád stručně rozebral v této podkapitole.

Technokracii lze zjednodušeně definovat jako vládu vzdělavců, kteří nabízejí ideální řešení společenských problémů prostřednictvím vědy.¹²⁷ Vzhledem k tomu, že věda má v jejich pojetí obecnou platnost a ukazuje nám tedy objektivní zákonitosti, takovéto řešení je logicky řešením nejlepším. V Československu se technokratické uvažování uchytilo na konci 50. let, kdy hledalo odpověď na to, jak budovat socialismus jinak, než tomu bylo na počátku 50. let.¹²⁸ Podle Vítězslava Sommera sice technokraté představovali významnou složku reformního proudu kritizujícího stávající problémy, ale právě tento druh myšlení se v určité podobě přenesl i do tzv. normalizace a představuje tak jednu z kontinuit s reformním vývojem 60. let.¹²⁹ Zvláště významnou roli poté hrála představa tzv. vědecko-technické revoluce, o níž nejvlivnější práci napsal se svým týmem Radovan Richta.¹³⁰ Určité technokratické smýšlení je pozorovatelné i na GP ČSSR v 70. letech. Právě představy řízení společnosti na základě vědeckých poznatků skvěle korespondují s úlohou GP ČSSR, tedy chránit socialistickou zákonnost. Připomeňme také, že na kriminalitu se pohlíželo jako na závažný celospolečenský jev. A právě věda popisující a tudíž rozumějící společnosti spíše dokáže

¹²⁷ U nás v posledních letech vyšly práce, které toto téma rozebírají a ze kterých také vycházím (resp. z jejich částí, které jsou relevantní pro tuto práci). Jedná se o tyto tituly: SOMMER, Vítězslav a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Praha 2019, KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019.

¹²⁸ Technokratické smýšlení je přitom typické jak pro státy východního bloku, tak i toho západního.

¹²⁹ SOMMER, Vítězslav a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Praha 2019, s. 5-51.

¹³⁰ RICHTA, Radovan, *Civilizace na rozcestí*, Praha 2006

vymyslet recept její nápravy nebo kontroly. Jako příklad pro GP ČSSR můžeme uvést dokument hodnotící vývoj kriminality za rok 1970, ve kterém se píše: „*Vědecké poznání by mělo umožnit určit dostatečně exaktně hlavní vlivy působící na dynamiku zločinnosti v naší společnosti, a tak dát spolehlivější podklady pro plánování dalších opatření k omezování kriminality.*“¹³¹ Jak vidno, prokurátoři vědeckému výzkumu ohledně kriminality přisuzovali nemalou důležitost. Technokratické pojetí vlády, které se ale v Československu nikdy plně neprosadilo, lze také lépe provádět v podmínkách autoritativních režimů (lidský faktor je zde totiž často upozaděn), což ČSSR v 70. letech rozhodně byla.

Speciální pracoviště představoval Výzkumný ústav kriminologický¹³² (dále jako VÚK) přidružený ke GP ČSSR. Právě zde se prováděla výzkumná činnost, která měla pomoci lépe porozumět kriminalitě a tím pádem i vymyslet efektivní řešení, jak proti ní bojovat. Pro roky 1971-1975 se stanovily následující hlavní okruhy: právní vědomí, boj proti kriminalitě ve velkoměstě, recidiva, kriminalita mládeže a prokurátorský dozor.¹³³ Tyto empirické výzkumy se měly stát (a také staly) podkladem pro zlepšení práce prokurátorů a jejich boje proti kriminalitě. Během diskuse ohledně výzkumu o angažovanosti občanů v boji proti kriminalitě Jaroslav Krupauer (v tu dobu náměstek generálního prokurátora ČSSR, později generální prokurátor ČSR) poznamenal: „*S. Krupauer* [podtrženo v originále, pozn. autora] – *doporučil, aby materiálu bylo využito na seminářích a poradách pracovníků orgánů činných v trestním řízení a aby takovéto využití zpracovaných analýz se stalo trvalou metodou práce.*“¹³⁴ VÚK takto představoval centrum vědeckého bádání na prokuratuře, které potom mělo být implementováno do praxe.

Jisté technokratické kontury jsou tedy na GP ČSSR zřejmé. Pokud prokurátoři měli střežit socialistickou zákonnost, již chápali jako metodu řízení společnosti, důraz

¹³¹ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 18. 5. 1971 (č. 5/71), materiál nezprac., *Rozbor stavu a vývoje a trestnosti kriminality a činnosti orgánů prokuratury v trestním řízení v roce 1970* (Praha 6. 5. 1971).

¹³² Dnes Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

¹³³ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 12. 10. 1971 (č. 7/71), materiál nezprac., *Koncepce vědeckovýzkumné činnosti Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR* (Praha 11. 8. 1971).

¹³⁴ NA, f. GP ČSSR, schůze kolegia generálního prokurátora z 12. 12. 1972 (č. 8/72), materiál nezprac., *Zápis ze schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR konané dne 12. 12. 1972* (Praha 12. 12. 1972).

na vědu a její aplikaci do praxe byl poměrně důležitý. Vždyť pokud si od socialistické zákonnosti slibujete kontrolní a disciplinační funkci, technokratické pojetí vlády je pro to jako stvořené. Do systému socialistické zákonnosti skvěle zapadá také proto, že dokáže tento koncept lépe podepřít – vidina spravedlnosti tak nemusí stát pouze na vratkých ideologických nohou, ale je možné jí pomoci i „objektivními“ vědeckými zákonitostmi. Zajímavé také je, že technokratické myšlení se vyvíjelo v podstatě paralelně i se socialistickou zákonností, jak s ní pracujeme v této práci – začalo hrát velkou roli po kritice kultu osobnosti a byť bylo typické pro reformní proces, zachovalo se i během tzv. normalizace. Nemůžeme ale říci, že by se někdy prosadilo zcela. GP ČSSR se stále orientovala podle politiky ÚV KSČ, zásadnější pro ni tedy zůstávala ideologická rovina. Vědecká racionalita nebyla v tomto ohledu nikdy nadřazené oficiální ideologii, která v normalizačním režimu hrála formálně (požadavkem na její veřejné uznávání) první housle. Jsem si vědom toho, že tato podkapitola pouze otevírá dveře rozsáhlého tématu technokratického smýšlení na GP ČSSR, které by se dalo zpracovat v samostatné práci. Cílem této podkapitoly tak nebyla podrobná analýza této problematiky, nýbrž spíše poukázání na technokratický aspekt, jenž je v dokumentech GP ČSSR přítomný a poměrně typický pro celý normalizační režim.

4.5 Epilog

Sametová revoluce znamenala také hodnotové vymezení se vůči komunistickému režimu vládnoucímu v Československu čtyřicet let. To se propsalo i do porevolučního zákona, který prokuraturu upravoval. Jednalo se o zákon č. 168/1990 Sb.¹³⁵, který ale byl přijat až poměrně pozdě (v květnu 1990). Tato novela upravovala starý zákon o prokuratuře v tom smyslu, že odstraňovala hojné slůvko „socialistický“ a obecně ho předělala na zákon terminologicky nekomunistický. Nově prokurátoři například nesměli být příslušníky žádných politických stran. Činnost prokuratury tak zůstala skoro stejná, jen v praxi se už například prověrky související s všeobecným dozorem neprováděly. Z prokuratury muselo odejít poměrně velké množství pracovníků hlavně

¹³⁵ Zákon č. 168/1990 Sb., Zákon, kterým se mění a upravuje zákon o prokuratuře, dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-168> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

z vedoucích pozic a speciálních odborů. Kvůli členství v lidových milicích odešla také většina pracovníků generálních prokuratur.¹³⁶

Fakticky ale na prokuratuře panovala personální kontinuita. Z části to určitě bylo i povahou samotné sametové revoluce, která dbala na určitou kontinuitu, a strachem nově se rýsujících politických elit z výbuchu revolučního násilí, jemuž se snažily předejít menšími ústupky odcházející komunistické garnituře (v tomto případě se ale jednalo hlavně o řadové pracovníky prokuratur). Mimo to si noví politici také uvědomovali, že pokud nechtějí veškeré státní instituce budovat od nuly, je nutné, aby na nich alespoň z části staří pracovníci zůstali. Ne všechny prokurátory lze označit za „rudá monstra“. Část z nich byli svědomití pracovníci, kteří prováděli svojí práci s přesvědčením, že pomáhají občanům, což byla ostatně pravda. Kdo jiný by měl například žalovat vraha u soudu? Diskuse o prokuratuře se sice během krátkého československého porevolučního vývoje rozběhla, ale k žádné podstatné změně nedošlo. Ta přišla až se vznikem Česká republiky, která už v ústavě má zakotvené státní zastupitelství jakožto součást výkonné moci.¹³⁷ Státní zastupitelství přesněji vymezil zákon č. 283/1993 Sb.,¹³⁸ ve kterém je stanoveno, že státní zastupitelství vykonává především roli obžaloby v trestním řízení¹³⁹ a spadá do resortu spravedlnosti. Prokuratura tak k 1. lednu 1994 zanikla.

Stejně jako stará prokuratura měla být ochránkyní socialistické zákonnosti, i státní zastupitelství má střežit zákon (ze kterého je samozřejmě odstraněn socialistický faktor). Z toho lze usuzovat, že orgán typu prokuratury je pro moderní stát nezbytný. Jak ale tato instituce bude vypadat, záleží na charakteru daného státu. V našem případě prokuratura hrála významnou roli v pojetí zákonnosti (a práva vůbec) komunistickou diktaturou.

¹³⁶ LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 888-889, dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>

¹³⁷ Ústava České republiky, Hlava třetí, Článek 80, dostupné online z: <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

¹³⁸ Zákon č. 283/1993 Sb., Zákon o státním zastupitelství, dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-283> (naposledy navštíveno 21. 5. 2023)

¹³⁹ Dále také v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranné léčení apod. Nebo vykonává další úkoly, stanoví-li tak zvláštní zákon. Viz §4 citovaného zákona.

5 Závěr

*„Socialistická zákonnosť patrí medzi základné princípy života socialistickej spoločnosti. Naše zákony pomáhajú uskutočňovať ciele socialistického štátu, slúžia k ochrane a rozvoju socialistických spoločenských vzťahov, k stále bohatšiemu mierovému životu pracujúcich. Zabezpečujú aj doslednú ochranu práv a oprávnených záujmov občanov a napomáhajú k ich realizácii.“*¹⁴⁰ Takto krátce shrnul úlohu socialistické zákonnosti generální prokurátor ČSSR Ján Feješ ve svém referátu předneseném ve Federálním shromáždění. V této citaci se zrcadlí přístup komunistického establishmentu k zákonnosti – byla to nepostradatelná složka života socialistické společnosti, která měla důležité funkce. Vraťme se tedy nyní k výzkumným otázkám z úvodu této práce a pokusme se shrnout hlavní teze předkládaného výzkumu.

Hlavní otázka jednoduše zněla: „co to tedy byla ta socialistická zákonnost?“. Po zkoumání úhlu pohledu právních vědců, kteří se na ustanovování jejího chápání denně podíleli se nabízí jednoduchá odpověď: socialistická zákonnost byla metodou řízení společnosti, která pomáhala uskutečňovat funkce socialistického státu. Tato „metoda řízení“ se ale v 70. letech už skládala z více komponentů a dosahovala rozhodně vyššího stupně propracovanosti než v předchozích fázích vývoje socialistického Československa. Jednou z hlavních zásad tak byla všeobecnost socialistické zákonnosti, tedy to, že má zákon platit pro všechny a všude stejně, což mělo zaručovat novou opravdovou spravedlnost. Ta sice byla proklamovaná již od počátku komunistické diktatury v Československu, ale v 70. letech se už rozhodně zdála být více uvěřitelná. Od počátku také byla hlášána třídnost zákonnosti, která měla symbolizovat radikální změnu v právním směřování. Třídní pojetí zákonnosti i práva obecně (tedy že právo vždy odráží zájmy vládnoucí třídy) bylo údajně nově spravedlivé, protože vládnoucí třídou se stal lid a široká masa pracujících. Právo se tedy pojímalo jako vůle dělnické třídy povýšená na zákon. Třídnost socialistické zákonnosti takto symbolizovala těsné sepletí práva s oficiální ideologií marxismu-leninismu, a tudíž i

¹⁴⁰ FEJEŠ, Ján, *ÚVODNÉ SLOVO generálneho prokurátora ČSSR k Správce generálneho prokurátora ČSSR a Najvyššieho súdu ČSSR o činnosti prokuratúry a súdov pri upevňovaní socialistickej zákonnosti a ich hlavných úlohách po XV. zjazde KSC prerokovanej vo Federálnom zhromáždení ČSSR dňa 5. apríla 1977*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 9 (1977), č. 1, s. 8.

vládnoucí stranou KSČ. Ta opravdu právní vývoj držela ve svých rukou téměř po celou dobu trvání komunistické diktatury v Československu.

Právě přihlídnutí k celému vývoji, tedy od února roku 1948 až do námi zkoumaných 70. let, je při zkoumání socialistické zákonnosti klíčové. Zákonnost totiž měla mimo jiné garantovat, že teror 50. let se už nevrátí a právo přece jenom může dát občanům nějaké záruky. Právě to bylo pro socialistickou zákonnost zásadní – tedy, že v 70. letech poskytovala určité právní záruky a tím pádem mohla sloužit jako legitimizační prostředek pro právní politiku KSČ. Právo tak bylo důležitým komponentem, pomocí něhož mohla vládnoucí garnitura do určité míry kontrolovat společnost (a tím pádem vykonávat svoji politiku). To také souviselo s odsouváním násilí z očí veřejnosti, jak poukázali Michal Pullmann a Pavel Kolář.¹⁴¹ Byť represe stále hrozily, obyvatelstvo se s novým režimem nějakým způsobem smířilo a po konsolidaci moci již nemůžeme pozorovat žádné masové protestní akce (poslední proběhla na výročí okupace v srpnu 1969 a Československá lidová armáda ji brutálně potlačila). Husákov režim nepožadoval po lidech ať vnitřně souzní s oficiálními socialistickými hodnotami, ale důležitým stabilizačním faktorem byly veřejné rituální akty, ať už se jednalo o průvody na prvního máje, hlasování na schůzích, volby nebo podepisování různých rezolucí. Za to se jim dostávalo určitého konzumního uspokojení a lidé měli v soukromí poměrně velký prostor pro seberealizaci a dělán (podle nich) smysluplných činností, což se uvádí jako jeden z hlavních důvodů, proč údajně všemi tak nenáviděný režim vydržel dlouhých dvacet let. Socialistická zákonnost v tomto nastavení společnosti také hrála svou roli jakožto zásadní (a režimem patřičně akcentovaný) legitimizační faktor vlády, byť můžeme říci, že nebyl úplně prázdný a poskytoval občanům určitou právní jistotu a předvídatelnost života.

Socialistická zákonnost se tak stala velmi často akcentovaným fenoménem, který se neustále vracel na stránky novinových článků, stranických dokumentů a odborných textů. Mamutí podíl na tom měli právě právní vědci, protože v četných statích tento pojem všemožně rozebírali a představovali ho jako ideální metodu řízení společnosti i jako prostředek k dosažení vysněného stavu, který by měl nastat, až se zákony přestanou porušovat úplně. O to zajímavější je, že téměř nikdo z autorů nešel opravdu do hloubky a nepokusil se tento pojem zevrubně analyzovat. Příčinu můžeme spatřovat

¹⁴¹ KOLÁŘ, Pavel, PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, s. 60–71.

v personální čistce po potlačení pražského jara, po které signifikantně poklesla úroveň právní vědy, nebo v tom, že to prostě nebylo nutné vzhledem k funkci tohoto pojmu, který sloužil i jako takový vnější rituál identifikace s oficiální ideologií.

V podání konkrétní instituce – Generální prokuratury ČSSR, jejímž hlavním proklamovaným úkolem bylo střežit socialistickou zákonnost – potom není překvapivé, že se pojetí socialistické zákonnosti zaměřuje na její praktickou složku, tedy na kriminalitu, jakožto velmi nežádoucí, historickým vývojem ovlivněný společenský jev zákonnost porušující, a boj proti ní. Ten vyžadoval nejen působení prokurátorů v trestním řízení (což byl hlavní úsek jejich práce), ale i preventivní činnost a koordinaci součinnosti s jinými společenskými organizacemi (např. SSM nebo NV různých stupňů). Právě takovéto preventivní působení, spojené s bezchybnou prací orgánů činných v trestním řízení, bylo podle prokurátorů recept na vymýcení kriminality. Prokuratura, která sloužila jako nástroj státu vykonávající jeho právní politiku, se pro tento úkol zdála být jako stvořená už svou nezávislostí na jakýchkoliv místních vlivech.

Práce se také v exkurzu soustředí na technokratické smýšlení na GP ČSSR, které je zde pozorovatelné. Právě pro instituci, která v praxi vykonává onu „metodu řízení společnosti“, je podepření její činnosti pomocí vědeckých poznatků a analýz dosti příhodné. Nutno ale dodat, že i přes omezenou šíři mého výzkumu této problematiky, technokratický způsob řízení na GP ČSSR nikdy nepřevážil, protože její souznění s oficiální ideologií bylo pro establishment klíčové.

Jsem si ale vědom toho, že instrumentální používání práva v 70. letech nezmizelo a komunistické špičky ho stále používaly proti svým odpůrcům. Na počátku této dekády to ještě bylo „vyřizování účtů“ s přívrženci reformního procesu, později pak hlavně postihování opozice režimu, která se v závěru 70. let sjednotila na platformě Charty 77. Právě legalistické zaměření chartistické kritiky režimní moci požadovalo, aby režim dodržel zákony, které podepsal (v souvislosti s přijetím závěrečného aktu KBSE). Jak poukazuje Michal Kopeček, tato kritika by nemohla vzniknout právě bez silné akcentace práva komunistickými elitami, neboť v zápalu revolučního nadšení 50. let by takováto iniciativa zcela postrádala smysl.¹⁴² Je příhodné, že právě takto založená

¹⁴² KOPEČEK, Michal, *Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech*, in: SUK, Jiří, KOPEČEK, Michal,

kritika dělala komunistické garnituře poměrně velké problémy (minimálně hodně pošlapávala její reputaci v zahraničí) a také přetrvala až do revoluce roku 1989, ve které se dokonce stala hlavní hybnou silou. Socialistické pojetí práva a jeho aplikace je také dodnes jednou z nejvýraznějších oblastí kritiky minulého režimu.

Z toho vyplývá, že systém socialistické zákonnosti rozhodně nebyl dokonalý ani ve svém vlastním rámci. Proklamované rovnostářství a všeobecnost socialistické zákonnosti se totiž v tomto kontextu nikdy nenaplnily.¹⁴³ Chtěl bych proto poukázat i na tento aspekt zákonnosti, neboť práce jinak akcentuje hlavně jakousi obsahovou plnost socialistické zákonnosti, která mohla dávat lidem určité jistoty a podílet se tak na tvoření systému, o němž možná občané smýšleli dosti negativně, ale kvůli různým věcem se ho rozhodli respektovat, protože pro ně nebyl tak strašný jako teror 50. let. Práce se tudíž rozhodně neospravedlňuje očividné nepravosti páchané na odpůrcích režimu, avšak snaží se porozumět dobovému vnímání socialistické zákonnosti, jejím funkcím a motivaci dobových aktérů tuto zákonnost jako často akcentovaný fenomén uchovávat. Společně s Christopherem Browningem, byť v jiném kontextu, můžeme říci: „*Explaining is not excusing; understanding is not forgiving.*“¹⁴⁴

ANDĚLOVÁ, Kristina, VILÍMEK, Tomáš, HERMANN, Tomáš, ZAHRADNÍČEK, Tomáš, *Šest kapitol o disentu*, Praha 2017, s. 17.

¹⁴³ Konkrétní příklady uvádí například František Gebauer: GEBAUER, František, *Pro generálního prokurátora ČSSR a prokurátory speciálního odboru zákony neplatily*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 23 (1992), č. 3-4.

¹⁴⁴ BROWNING, Christopher R., *Ordinary men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York 2017, s. 17.

6 Zdroje

6.1 Archivní materiály

Národní archiv, Praha

fond Generální prokuratura ČSSR (1969) 1970 - 1992

6.2 Dobová periodika

Právník (1969-1981)

Prokuratura – resortní časopis (1969-1981)

Socialistická zákonnost (1969-1981)

Stát a právo (1969-1981)

6.3 Dobové publikace

FLEGL, Vladimír, *Československá justice a prokuratura: 1945-1978*, Praha 1979

GROSPÍČ, Jiří, *Politické a státní zřízení ČSSR*, Praha 1973

HRUBKA, Antonín, ŠÍN, Zbyněk, *Právní řád v ČSSR*, Praha 1978

HROMADA, Jiří, MADAR, Zdeněk a kol., *Právnícký slovník*, díly I, II, Praha 1972

KIESWETTER, Zbyněk, *Ochrana socialistické společnosti a československá prokuratura*, Praha 1976

Kolektiv autorů, *35 let československé prokuratury*, Praha 1987

KOVÁŘÍK, Jan, *Základy marxisticko-leninské obecné teorie státu a práva*, Praha 1982

KUČERA, Eduard a kol., *Obecná teorie státu a práva*, díly I, II, Praha 1976 (druhý díl 1977)

MARIÁNKOVÁ, Jana, *Socialistická zákonnost, výběrová bibliografie*, Kladno 1976

ONDŘEJ, Josef, *Socialistická zákonnost a úloha soudů*, Praha 1974

PAVLÁTOVÁ, Jarmila a kol., *Základy práva*, Bratislava 1982

PLUNDR, Otakar, HLAVSA, Petr, *Organizace justice a prokuratury*, Praha 1980

6.4 Elektronické zdroje

<http://www.komunistickepravo.cz/>

<https://kramerius.lib.cas.cz/>

<https://dnnt.mzk.cz/>

<https://ndk.cz/>

<https://www.vons.cz/>

<http://www.ok.cz/iksp/>

<http://scriptum.cz/cs>

<https://verejnazaloba.cz/>

<https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw>

<https://www.zakonyprolidi.cz/>

<https://www.ustrcr.cz/>

<https://www.epravo.cz/>

6.5 Použitá literatura

BLANKENBURG, Erhard, *Bezmocnost práva a instrumentální používání práva*, Právník, roč. 130 (1991), č. 5

BUGGE, Peter, *Normalization and the Limits of the Law: The Cafe of the Czech Jazz Section*, East European Politics and Societies, roč. 22 (2008), č. 2

BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.), *Třídní (ne)spravedlnost: Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu v letech 1948–1989*, Praha 2020

CUHRA, Jaroslav, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997

ČINÁTL, Kamil, MERVART, Jan, NAJBERT, Jaroslav (eds.), *Podoby československé normalizace. Dějiny v diskuzi*, Praha 2018

FENYK, Jaroslav, *Veřejná žaloba. Díl 1, Historie, současnost a možný vývoj veřejné žaloby*, Praha 2001

GEBAUER, František, *Pro generálního prokurátora ČSSR a prokurátory speciálního odboru zákony neplatily*, Prokuratura – resortní časopis prokuratury, roč. 23 (1992), č. 3-4

JENTSCH, Hans-Joachim, *Význam právního státu pro rozvoj demokratické společnosti*, Právník, roč. 133 (1994), č. 9-10

JIČÍNSKÝ, Zdeněk, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, Praha 1992

KOCIAN, Jiří, PAŽOUT, Jaroslav, VILÍMEK, Tomáš, BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít: *Dějiny Komunistické strany Československa IV (1969–1993)*. Praha, Academia 2020

KOLÁŘ, Pavel, PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016

KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha 2019

KOPEČEK, Michal, *Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech*, in: SUK, Jiří, KOPEČEK, Michal, ANDĚLOVÁ, Kristina, VILÍMEK, Tomáš, HERMANN, Tomáš, ZAHRADNÍČEK, Tomáš, *Šest kapitol o disentu*, Praha 2017

KOPEČEK, Michal, *Vládnout právem – česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969-1994*, in: KOPEČEK, Michal (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu*, Praha 2019

KOZÁK, Jiří, Právně teoretická východiska postihu zločinů totalitních režimů, *Právník*, roč. 143 (2004), č. 5

KŮHN, Zdeněk, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>

KUKLÍK, Jan, SOUKUP, Ladislav, *Justice a prokuratura 1945-1989*, in: KUKLÍK, Jan a kol., *Dějiny československého práva 1945-1989*, Praha 2011

KULCSÁR, Kálmán, Právní kultura, právní stát a rule of law v historickém kontextu východní periferie Evropy, *Právník*, roč. 130 (1991), č. 3

LATA, Jan, *Prokuratura*, in: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009. Dostupné online z: <http://www.komunistickepravo.cz/>

MARŠÁLEK, Pavel, *Proměny české právní vědy 1945-1989*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004

OSMANČÍK, Otakar, *K budoucnosti prokuratury*, *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*, roč. 22 (1991), č. 1

OTÁHAL, Milan, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, Praha 2011

PAŽOUT, Jaroslav a kol. (eds.), *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. Edice dokumentů*, Praha 2014

PAŽOUT, Jaroslav, ZÍTEK, Adam a kol., *Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v letech 1948-1989*, Praha 2019

PAŽOUT, Jaroslav, *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha 2017

PREČAN, Vilém (ed.), *Charta 77 (1977-1989) - Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*, Bratislava 1990

PREUSS, Ondřej, *Demokratický právní stát tesaný do pískovce*, *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 24 (2016), č. 3

PŘIBÁŇ, Jiří, BĚLOHRADSKÝ a kol., Václav, *Lidská práva, (ne) smysl české politiky?*, Praha 2015

PŘIBÁŇ, Jiří, *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004

PŘIBÁŇ, Jiří, *Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem*, in: GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (eds.), *Kapitoly z dějiny české demokracie po roce 1989*, Praha – Litomyšl 2008

RÜTHERS, Bernd, *Co je na spravedlnosti nespravedlivé – k proměnám právních ideálů při změnách politických režimů*, *Právník*, roč. 133 (1994), č. 5, s. 444

RYHLÍK, Jan, *Československo v období socialismu 1945-1989*, Praha 2020

RYCHETSKÝ, Pavel, *Vývoj právního řádu po 17. listopadu 1989 a výhled dalších systémových změn právního řádu*, *Právník*, roč. 131 (1992), č. 3-4

SABROW, Martin, *Socialismus jako myšlenkový svět Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*, *Soudobé dějiny*, roč. 19 (2012), č. 2

SCHWARZ, Hermann, *Lidská práva a trestní řízení*, *Právník*, roč. 130 (1991), č. 1

SOMMER, Vítězslav a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Praha 2019

SOMMER, Vítězslav, *Experti, právo a socialistický stát. Právní věda v ČSAV a její činnost v letech 1952–1960*, *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 1-2

SPÁČIL, Jiří, *Historie a perspektivy československé prokuratury*, *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*, roč. 23 (1992), č. 1-2

SPÁČIL, Jiří, *K historickým aspektům postavení prokuratury* *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*, roč. 22 (1991), č. 1

SPÁČIL, Jiří, *K úvahám o budoucí postavení prokuratury v ČSFR*, *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*, roč. 21 (1990), č. 4

SPÁČIL, Jiří, *Poznámky k problematice zákona o státním zastupitelství*, *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 2 (1994), č. 1

ŠAMALÍK, František, *Právní stát a renesance „přirozeného práva“*, *Právník*, roč. 132 (1993), č. 10-11

ŠIMEČKA, Milan, *Obnovení pořádku*, Brno 1990

TERYNGEL, Jiří, *K novelizaci trestněprávních předpisů*, *Prokuratura – resortní časopis prokuratury*, roč. 21 (1990), č. 1-2

VALACH, Milan, *Marxova filosofie dějin*, Brno 2006

VEVERKA, Vladimír, *K otázce poznatelnosti spravedlnosti v právu*, *Právník*, roč. 134 (1995), č. 6

VLČEK, Eduard, *Vývoj prokuratury v letech 1945-1990*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav, *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*, Praha 2004

VLČEK, Martin, *Trestní právo současnosti – problémy a perspektivy*, *Právník*, roč. 129 (1990), č. 4

ŽÁČEK, Pavel, *Ochránkyně „socialistické“ zákonnosti Politické řízení prokuratury proti vnitřnímu nepříteli, 1988–1989*, in: *Paměť a dějiny*, roč. 3 (2009), č. 1